ՄԱՍԵԱՑ ԱՂԱՒՆԻ

Աւետաբեր Հայաստանեայց

LA COLOMBE DU MASSIS

MESSAGER DE L'ARMÉNIE

ՀՐԱՏԱՐԱԿԵԱԼ ԱԶԳԱՍԻՐ ՍՏԱՏԱՐՈՒԹԵԱՄԲ

ՊԱՐՈՆ ԵԴՈՒԱՐԴԱՑ ՌԱՓԱՅԵԼԻ ՂԱՐԱՄԵԱՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Սեպտեմբեր 1856. — Թիւ Թ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ.

ԿԵՆՑԱՂՕԳՈՒՏ ԲԱՆԵՐ.

Նորընտիր աշակերտք Արեւելեան Բազմալեզու Վարժարանին.

Բանալի Բնական գիտութեանց. (Շարայարութիւն):

ՏԵՍԱՐԱՆՔ ԵՒՐՈՊԱՑ.

Վիճակագրական տեղեկութիւն Փարիզ քաղաքին վրայ.

Հռովմէական եպիսկոպոսաց ոմանց վարմունքը նպատակ ազատութեան ոսմանց:

ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ.

Տեղեկութիւն Պարսկաստանի Հայոց վրայ.

Մատենագրութիւն Հայոց. Հայ. եւ Գաղղ:

ՓՈՐԻՁԵԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ.

Հանդէս բազաղրութեան եւ օծման Աղեքսանդրի Բ, Կայսեր Ռուսաց.

Նիւց վարդապետաց Վերադարձի Պատմութեան ըրած տպաւորութիւնը.

Նորատիպ մատեանք:

PUBLIÉE SOUS LES AUSPICES

DE M. ÉDOUARD RAPHAEL GHARAMIAN.

DEUXIÈME ANNÉE.

Septembre 1856. — N° 9.

SOMMAIRE.

CONNAISSANCES UTILES.

Arrivée des nouveaux élèves à l'Institution Polyglotte de Paris.

La clef des sciences naturelles. (Suite.)

TABLEAUX DE L'EUROPE.

Statistique de la ville de Paris.

Quelques évêques catholiques et la liberté de l'enseignement en Belgique.

MUSÉE ARMÉNIEN.

Notice sur les Arméniens de la Perse.

De la littérature arménienne. (Arm.-Franç.).

CHRONIQUE DE PARIS.

Couronnement d'Alexandre II, empereur de Russie.

Sensation produite par l'histoire des trois Archimandrites.

Bibliographie arménienne.

ՓԱՐԻԶ

Ի ԳՐԱՆՈՑԻ ՊԱՐՈՆ Ճ. ՂԱՄԱՐԵԱՆ

Ի Փողոցն Սեն-Միւլիս, Թ. 38.

ԱՒԵՏԱԲԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

ԿԵՆՑԱՂՕԳՈՒՏ ԲԱՆՔ

Ա. ՉԳԱՑԻՆ ՄԱԿԱՆՈՒՆ.

Հին աւեն մարդկանց անուները ոչըսփ ալ տարբեր տարբեր ըլլային իրարմէ, շատ անգամ նոյն անունով երկու, իրեք, չորս եւ աւելի անձինք կըգտնուէին. որով հարկաւ շփոթութիւն կիյնար խօսակցութեան, պատմութեանց եւ դատաստանական գործողութեանց մէջ: Այս շփոթութենեն զգուշանալու համար բնական էր որ ամեն մարդու բուն անունեւը վրայ ուրիշ անուն մը կամ ածական մը աւելցուէր, եւ անով գանազանուէր մէկը մէկալեն. եւ այսպէս սկսաւ *մականուն* դրուիլ անուանց վրայ:

Մականունները կառնուին մէկուն ցեղեն, հայրենիքեն, բարոյական կամ բնական մէկ կատարելութենեն, պակասութենեն, վիճակեն, արուեստեն, բուն մէկ խօսքեն, եւ այլն: Ատոնց մէջ, մանաւանդ հին աւեն, ամենեն բնականն ու սովորականն էր՝ գրեթէ ամեն ազգաց մէջ՝ մէկուն անունեւը վրայ աւելցընել հօրը անունը: Այս սովորութիւնը հասարակ բան դարձած էր Հրէից, Ասորւոց, Յունաց, Հռովմայեցւոց, Հայոց եւ ուրիշ ազգաց մէջ: Ուստի կըտեսնենք որ սուրբ գրոց մէջի անձինքն ընդհանրապէս այս կերպով կըգանազանուին իրարմէ. Յեսու *որդի Նաւէայ*, Գաղեր *որդի Յեփոնէայ*, Գալիբ *որդի Յեսսէայ*, Սաուղ *որդի Կիսէայ*, Յերոբովամ *որդի Նաբատայ*, եւ այլն: Յունաց մէջ ալ թեպետ *որդի* բառը շատ անգամ զօրութեամբ կիմացուէր, բայց հայրենի անունը յօդով մը կըդրուէր սեռական հոլով. զոր օրինակ, Աղկիբիադես Կլինեայ (Ալքիվիադեսի օ Քլինիու). Հռովմայեցւոց մէջ հօրը անունին տեղը՝ որդւոյն անուանը ծայրը ius կամ eius մասնիկը կաւելցուէր, իբր թէ այն մասնիկը filius

(որդի) բառին համառօտութիւնն ըլլար, ինչպես Տիտոս Կղաւդիոս (Titus Claudius):

Ռուսաց մէջ սովորութիւն է հօր անունին ծայրը *ով* կամ *օվ* (*оф*), (*Եվ, Եֆ*) եւ *ովիչ* մասնիկները աւելցընել. գոր օրինակ *Փաշով* կամ *Փաշովիչ* (Պօղոսեան), *Նիքոլայեվիչ* (Նիկողայոսեան), *Մաթֆէեվ* (Մատթէոսեան), *Արսէնեվ* (Արսենեան) եւ այլն:

Իսկ մեր ազգին մէջ հին ատենը աւելի սովորական եղած կերեւնայ՝ *եան* մասնիկն աւելցընել հօրը անունը վրայ եւ այնպես յիշել որդին. գոր օրինակ, Տիգրան *Երուանդեան*, Սմբատ *Բիւրատեան*, Թորոս *Կոստանդեան*, Ռուբէն *Լեւոնեան*, Աբաս *Սմբատեան*, Դաւիթ *Աշոտեան* եւ այլն: Ուստի եւ Նարեկացին կըսէ, *Աբբա Զաքարեան եւ Սաուղ Կիսեան*, կերպով մը հայացընելով երբայական գրուցուածքը՝ *որդի Զաքարեայ*, *որդի Կիսեայ*:

Այս տեսակ մականունը, այս ինքն հօր անունովը գորդին ուրիշ համանուն մարդիկներէն որոշելը՝ առանց ազգատոհմի անունը պահելու, միշտ եւ հիմայ ալ մնացած է արեւելեան ազգաց շատերուն մէջ. ինչպես Պարսից, Թուրքաց եւ Արաբացւոց, որ *զատէ*, *օղլու*, *իպն* կամ *պէն* եւ *վէլէտ* բառերը կըբանեցընեն, ինչպես որ յայտնի է. Վրացիք ալ *ծէ* (որդի) բառը կըգործածեն[1]:

Գանք ազգատոհմի անուններուն, որ հիմա բուն *մականուն* անունք կրնամարուին:

Նախ այս է դիտելու բանն որ թէ արեւելեան եւ թէ արեւմտեան ազգաց մէջ՝ հօր անունը ոչ միայն որդւոց անունը վրայ դրուելով, այլ եւ շատ անգամ թոռներուն ալ տրուելով՝ ազգատոհմի կամ ցեղի անուն դարձեր է: Մենք օրինակի համար մերիններէն յիշենք ասոնք. Մամիկոնեան, *Մամիկոնեանք*. Մանուագեան, *Մանուագեանք*. Կամսարական, *Կամսարականք*. Դիմաքսեան, *Դիմաքսեանք*, եւ ուրիշ շատերը, որ մէյմէկ նախարարութեանց կամ մեծամեծ ցեղերու անուններ էին հին ատեն: Քանի որ Հագարացիք եւ յետոյ Թարաբ եւ Օսմանեանք զօրացան ու տիրեցին հետզհետէ Հայաստանի, մերազնեայք ալ այն տիրապետող ազգաց սովորութեանը հետեւելով ընդհանրապէս՝ ցեղի անունը պահելու անփոյթ եղան, բաւական համարելով միայն իւրաքանչիւր անձին հօր անունը եւ կամ շատ շատ՝ արհեստը, ծնած քաղաքը՝ գեղը յիշատակել: Երբեմն ալ, ինչպես որ ամեն ազգաց մէջ սովորութիւն է, ազգատոհմի մը մէջ մեկուն տրուած ածականը՝ իբրեւ գովեստ կամ պարսաւ կամ ծաղրածութիւն, եւ կամ բնական պակասութիւն, որդւոց որդի անցեր է: Այս տեսակ մականուններուն ալ մեծ մասը Տաճկաստանի մէջ տաճկերէն է. Պարսկաստանի՝ Ռուսաստանի ու Վրաստանի մէջ անգամ տաճկերէն եղածները հայերէններէն աւելի շատ են: Հարկ չենք համարիր այս համառօտ յօդուածիս մէջ բազմաթիւ օրինակներով հաստատել իսօսքերնիս, վասն զի ամեն մարդ ալ իրեն եւ կամ իր քաղաքակիցներուն մականունները միայն աչքէ մը անցընելով ալ՝ կրնայ մեր յիշելիքներէն աւելի ու շատ զարմանալի կամ զուարճալի մականուններ գտնել:

Միայն թէ այս կուզենք յիշեցընել հոս մեր ընթերցողաց որ Տաճկաստանի Հայերը երկար ատեն իրենց տաճկական մականունը հետ Տաճկաց *օղլու* բառը կըբանեցընէին. մօտ տարիներս, գոնէ ըստ մասին, իրենց մականունները հայացընելու բաղձանօք՝ այն բառին տեղը *եան* մասնիկը առին. որով թեպետ եւ մականունը տաճկերէն ըլլայ ըստ իմաստին, բայց ըստ վերջաւորութեանը հայերէն բառի ձեւ կառնու:

Ռուսաստանի Հայոց մէկ մասին մէջ ալ մտած է այս ազգասիրական սովորութիւնը քանի մը տարիէ ի վեր. բայց այս ալ ասոյգ է որ բուն Հայաստանին Ռուսաց ձեռքը անցած մասին բնակիչներուն շատը արդէն իրենց ազգային մականունները պահեր էին ու կըպահեն՝ *եանց* կամ *էնց* մասնիկները բանեցընելով, ինչպես որ հարիւրաւոր տարիներէ իվեր կընեն նաեւ Պարսկաստանի Հայերը. ուստի եւ կըսեն *Խորօէնց*, *Գասպարէնց*, *Դանիէլեանց*, *Թորոսեանց*, *Խօճէնց*, *Մէլքումէնց* եւ այլն: Սակայն տիրող ազգին սովորութիւններուն հետեւելու հարկը, կամ թէ լաւ ևս ըսենք՝ փափաքը, ստիպած է շատն ալ որ իրենց մականունը Ռուսաց մականուններուն վերջաւորութեամբն իրր թէ զարդարեն, կամ թէ Ռուսաց ականջին ընտանեցընեն: Ասոր համար՝ որը կառնու Ռուսաց *ով* մասնիկը, եւ կըսէ, *Թորոսով*, *Մատաթով*, *Աւագով*, *Աբրահամով*, *Մարուգով*, *Առաքելով*, *Սարգիսով*. որը *ովիչ* կամ *իչ* մասնիկները. *Տանիլովիչ*, *Իսահովիչ*, *Լազարովիչ*. որն

[1] Այս բառը մեր ռամկօրենին մէջ մտեր է, ու գործիքը գտեն կաբար կանչելու ատեն կըբանի. շատ տեղ *ծօ*, տիղ տեղ *սօ*, տեղ կայ որ *ծէ* կամ *հա՛ ծէ*, տեղ ալ կայ որ *ծա* կըսեն, իբրեւ *մա՛նչ*, *ուշագ*, *օղլան*:

ալ *սբի* կամ *ովսբի* մասնիկները. *Արդուֆինսբի*, *Մալախովսբի*, *Զախարովսբի*, *Արաբատսբի* :

Շատ փափաքելի եր որ Հայկազուն եղբարք ամեն տեղ եւ ամեն ժամանակ իրենց անուամբն ու մականուամբն ալ դիւրաւ ճանչցուելին ու զատուելին օտար ազգերեն, եւ այս կողմանե ալ վար չմնային ուրիշ ազգերե որ ընդհանրապես իրենց սեպհական մականունները ազգային մասնիկով կամ վերջաւորութեամբ մը կըզարդարեն, եւ ոչ օտարեն փոխ առնուած ձեւով: Իրաւ է որ Եւրոպայի մէջ երբ հայ ազգատոհմի անուն մը այս կամ այն ձեւով մեյմը ճանչցուած է, կարելի չէ անիկայ փոխել՝ առանց զանազան դժուարութեանց եւ անհեդութեանց. որով հայկական մականունը հարկ կըլլայ երբեմն աւելի յանձն առնուլ այլակերպեալ ձեւին մէջ պահել՝ քան թէ հայացընեմ ըսելով շփոթութեան պատճառ ըլլալ. բայց անոնք որ այսուհետեւ ալ փափաք մը կըցուցընեն իրենց մականունը տառակոցընելու, ռուսացընելու, գաղղիացընելու, անգղիացընելու եւ այլն, պէտք է մտածեն որ բերեւս մեծապէս կանիրաւին իրենց նախնեաց եւ յաջորդացը, իրենց ազգին եւ հայրենեացը դեմ, ու ետ կենան այնպիսի խորհրդէ :

Շատ մականուններ կրնային այլ եւ այլ լեզուաց մէջ զանազան վերջաւորութիւններ առնուլ՝ առանց իրենց ազգային ձեւը կամ արմատը փոխելու, բայց դժուար է որ օտարները անով ըշխոթին : Օրինակի համար, դնենք թէ մէկուն հայերէն մականունն է *Մարինեան* կամ *Մարինեանց*. տարակոյս չկայ որ այս մականունը ինչ լեզուի մէջ ալ յիշատակուի՝ ադէկն այն է որ անփոփոխ պահուի, վասն զի անով կիմացուի թէ ինչ ազգի անուն է, եւ օտար անուններէ կըզատուի: Իսկ թէ որ օտար ազգաց կամ օտար ազգի մը սովորութեանը հետեւիլ ուզելով՝ *Մարինեան* ձեւը փոխես, Հայու անուն ըլլալն ալ բոլորովին կըմոռցուի, եւ բերեւս այն մականունը գործածող Հայուն ցեղին կորսուելեն առաջ՝ հայկական անունը կօտարանայ ու կըկորսուի : Եւ յիրաւի. ինչո՞վ պիտի ճանչցուի թէ Անգղիա բնակող Մարինեանին ցեղը կամ բուն ազգատոհմը հայ է՝ երբոր ինքզինքը անուանէ *Մարինսըն* կամ *Մաք-Մարին*. երբոր Գերմանիա կամ Հոլանտա բնակողը ըսուի *Ֆոն-Մարին*, կամ *Վան-Մարին*, Դաղղիա բնակողը *Տը Մարէն* կամ *Տէ Մարին*. Իտալիա բնակողը *Մարինօ* կամ *Տի Մարինօ*. Ռուսաստան բնակողը *Մարինով*, *Մարինովիչ* կամ *Մարինիչ*, *Մարինսքի*, *Մարինովսքի*. Յունաստան բնակողը *Մարինոփուլօ* կամ *Մարինակի*. Վրաստան բնակողը *Մարինանթի*, Պարսկաստանինը *Մարինդաուէ*, Տաճկանտանինը *Մարին օղլու*, եւ այլն եւ այլն :

Ասով ալ կիմացուի որ մականուն փոխելը, այսինքն մականունի մը ազգային ձեւը վերցընելով՝ օտարազգի ձեւ մը առնուլն անպատշաճ բան է, ինչպէս որ կրնեին Ռուսաստանի Հայերեն շատը, եւ անոնց հետեւելով՝ նաեւ Տաճկաստանի Հայերեն ոմանք : Երբ պատուաւոր ազգատոհմի մը անդամներեն մէկուն կամ մէկալին վայելուչ չսեպուիր իր մականունը՝ որչափ ալ ծրոած կամ օտարացած ըլլայ՝ ըստ քմաց փոխել, շտկել ու բուն ձեւին վերածել, ո՞չ ապաքէն եւս առաւել ասլօրինաւոր ու վնասակար է՝ ազգային բուն ձեւը թողուլ յանկարծ ու օտար ձեւ մը առնուլը :

Խօսքերնիս վերջացընենք՝ յիշեցընելով դարձեալ մեր ազգասէր ընթերցողաց այս մխիթարական բանս թէ Տաճկաստանի Հայոց մէջ երեսուն կամ քառասուն տարի մը հազիւ կայոր մականունը ազգային ձեւով բանեցընելու սովորութիւնը մտած է գրեթէ անգգալի կերպով, եւ հիմա աշխարհիս ամեն կողմի Հայերուն մէջ ալ սկսած է տարածուիլ : Յուսալի է որ կամաց կամաց՝ քանի որ ազգասիրական հոգին շատնայ մէջերնիս, այսպիսի մեծ եւ փոքր ուղղութիւններն ալ առանց դժուարութեան ի գործ դրուին [1] :

[1] Երբ յանկարծ ամսագրոյս խմբագրին մականունը ընթերցողաց միտքն իյնայով՝ հակառակ երեւնայ այս իր սկզբանցը, կըյիշեցընենք որ նախ խմբագիրը իր ցեղին մականուան հնարողը կամ տերը չէ որ շտկելու իրաւունքը կամ պարտքն ունենայ. երկրորդ, այլ եւ այլ պարագաներէ ստիպուած է այն ձեւը բանեցընել որ ուրիշները տուած են ու կուտան իր մականուանը՝ նման մականուններէ զատելու մտքով. եւ երրորդ՝ արդէն շատ անգամ հայերենի ձեւով կըսէ ու կըգրէ իր մականունը երբոր շփոթութեան վտանգ մը չկայ :

ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՌ ԼԵԶՈՒԻՆ ԲԱՆԻ ՄԸ ԲԱՌԵՐՈՒՆ ՎՐԱՑ ՓՆՆՈՒԹԻՒՆ :

Դամարճակ բառին գրութիւնը թեպետեւ անստոյգ, բայց որովհետեւ ոմանք ուզած են ասիկայ բանեցընել իբրեւ ժողով, խառմբ, ճեմարան, եւ այլն, մեզի ալ անյարմար չերեւնար՝ Անգղիացւոց club եւ meeting բառերուն տեղը *զամարճակ* ըսել : Իրաւ է որ club ու meeting բառերը իրարմէ մէյմէկ քիչ մը տարբերու-

քիւն ունին. բայց քե որ ճղղուքեան համար առաջինը *ժողովակ* ըսուի, երկրորդին *ամարճակ* բարգմանուիլը պատշաճ կրնայ տեսնուիլ :

Դայեակ. — Այս բառը՝ որ գրոց լեզուին մէջ *ծծմայր* կընշանակէ, շատ տեղ ռամկական սովորութիւն մը եղեր է *դահնիկ* հնչել ու գրել՝ տանկերէն *նպէ* բառին նշանակութեամբը, որուն հայերէն կրսենք *մանկաբարձ, ծնուցիչ* :

Դաշինք. — Տանկի *զավէ* բառին տեղը սովորութիւն եղած է տեղ տեղ *դաշինք* ըսել. բայց այս ձեւը յոգնակի ըլլալուն՝ լաւ կերեւնայ ասոր տեղը եզակին բանեցընել՝ *դաշն*, որ անշուշտ նոյնչափ դիւրիմաց է նաեւ ռամիկներուն :

Դառնալ. — Մեր լեզուին գովելի մեկ յատկութիւնն ալ այս է որ *ռ* ձայնը քիչ կըբանի մէջը, անոր տեղը կակուղ *րէն* խիստ շատ կըգործածուի : Միայն քե բնական ու գեղեցիկ կանոն մը կայ որ *ն* տառին առաջ հանդիպած *րէն* (երբոր *ն* դիմորոշ չէ), *ռայի* կըփոխուի. գոր օրինակ *լնաւն, գառն, բեռն, դուռն, բառնալ, զառնալ*, եւ այլն. իսկ երբոր նոդովմամբ կամ լծորդութեամբ փոխուին այսպիսի բառերուն շատերը, նորին *րէ* կըդառնան *ռայերը*. ինչպես՝ *լերինք, դրան, բարձի, դարձաւ* : Անոր համար մեզի կերեւնայ քե լեզուին այսպիսի մեկ օրինաւոր կանոնը առանց բառական պատճառի քակտած կըլլայ ով որ հնչէ ու գրե, *զառցաւ, բառցաւ* եւ այլն :

Դաւարկ. — Ասոր տեղը ռամկական նորասիրութեամբ *զարտակ* ըսելը՝ *արուեվըլայ, զուրցուածք, անկաճ, զատալ* (*զզալ*), *ըսաըզտանել, Թախթել* (թաթղել) ըսելուն, ու ասոնց պես այլաձեւութենից նման է : Ուստի լաւ է անշուշտ *զաւարկիլ* ըսելը՝ քան քե *զարտըկիլ* կամ *տարտըկիլ* :

Դէռ. — Տանկի *տահա* բառին նշանակութիւնն ունի, բայց *տահա հէնիկ, տահա շիմտի, հայա, տահա հէնի* բառերուն մտքովը : Համբակներ կան որ տանկի *տահա* բառը կուգեն ամեն տեղ *դէռ* բարգմանել. օրինակի համար՝ *ուրիշ ալ կուղամ, աւելի մեծ*, ըսելու տեղ, *դէռ կուղամ, դէռ մեծ* կրսեն, որ մեծ սխալ է : Այս սխալին զգուշանալու համար յիշելու է որ *դէռը* ժամանակական մակբայ է. ուստի տանկերենին *տահան* երբոր ժամանակ չըցուցըներ, այլ քանակի նշանակութիւն ունի, հայերենին մէջ ոչ երբէք *դէռ* պիտի բարգմանուի :

Դժար. — *Դժուար* բառին թերեւցուցածն է, ու շատ տեղ այսպես կըբանի, մինչեւ նաեւ վերջին ատենի գրոց մէջ : Ցայտնի է քե բուն ուղղագրութիւնը պահելն աւելի պատշաճ է :

Դի. — Այս բառը գրոց *զէհ* գրածն է, որ *կողմ* կընշանակէ, ու կերեւնայ քե ռամկօրենին մէջ *զի* ըսուելեն առաջ *զիհ* ըսուած ըլլայ : Հիմա բաղադրեալ բառերուն մէջ կըբանի այսպես. *մէկդի, մէկդիայ, ասդիս, անդին, ասդիէն, անդիէն, անդիայ* եւ այլն :

Դու. — Այս դերանունաւ նոդովականները ռամկօրենին մէջ շատ փոփոխուած են. օրինակի համար, *քո* ըսելու տեղ՝ ըսուեր է *քու. քեզ* ըսուելուն՝ եղեր է *քեղի. ի քէնին* տեղը՝ *քէնէ, բեզնէ* կամ *քեզմէ. քեին* տեղը *քեզմով* : Այս վերջի երկուքը շտկելը աւելի դժուար կերեւնայ քան քե առաջիններըը, այսինքն *քու* եւ *քեղի* : Ցոգնակիին մէջ *ձէզ* ըսուելուն՝ եղեր է *ձեղի, ի ձէնջ* ըսուելուն՝ *ձենէ* կամ *ձեզնէ, ձեզմէ*, եւս եւ *ձեզնից, ձեզանից*՝ որ աւելի ալ ծանր են. *ձեօք* ըսուելուն՝ *ձեզմով* :

Դրօշ եւ *Դրօշակ.* — Ցայտնի է քե մեր լեզուին մէջ *դրօշ* բառը *պայրագ* կընշանակէ, իսկ *դրօշակը* դրացը, այսինքն *վիշ*. որով *պայրագ* բառը *դրօշակ* բարգմանելը յատակախօսութեան կանոնին դեմ կըհամարուի : Սակայն որովհետեւ դրօշները երկու գլխաւոր տեսակ կըբաժնուին, մեկը մեծ՝ որ տանկերէն *սանճագ* եւ գաղղիարէն étendard ըսուածն է, եւ մեկալը փոքր՝ որ տանկերէն *պայրագ* եւ գաղղիարէն banderolle կըսուի, կրնանք մեծը *դրօշ* բարգմանել, եւ փոքրը *դրօշակ* :

Եբ, Երբոր. — Ուղիղն է *Երբ, Երբ որ* :

Ելլել, Էլլալ. — Այսչափ փոխուած է *էլանել* բառը, թեպետ Հայաստանի կողմերը դեռ *էլնել, էլնալ* ըսողներ ալ շատ կան : Կերեւնայ քե չափազանց նորասիրութիւն ըրած պիտի չհամարուի ով որ ուզե գրաբառին մօտենալ նաեւ այս բառիս ուղղագրութեան մէջը ու ըսել՝ *էլնեմ էրթամ*, քան քե *էլլամ էրթամ* :

Եղէր. — Այս ռամկօրենին յատկացեալ բառը՝ տանկերէն *իմիշ, ըմըշ, ումուշ* օժանդակ բային բարգմանութիւնն է. *կէրթայ էղեր* (կիտեր իմիշ), *կառնու էղեր* (այըր ըմըշ), *կըկարդայ էղեր* (օգուրումուշ) : Տեղ տեղ, ինչպես Ռուսաստանի Հայերէն ոմանց լեզուին մէջ նոյն բառը իրենց ոճովը՝ *էղիլ է* կամ *էղիլ է* կըսուի. գոր օրինակ, *կէրթայ էղիլ է, կըկարդան էղիլ է* : Այս ձեւը այնչափ ընտանեցած է հասարակաց խօսակցութեանը մէջ որ դուրս ձգելը շատ դժուար է. մանաւանդ որ ոյժ մը՝ հարստութիւն մը կաւելցընէ իմաստին վրայ, եւ գրաբառին մէջ համազօր բառ մը կամ մասնիկ մը չունի :

Եղբայր (եղբօր, եղբարք, եղբարց). — Հիմակուան մարդու աշխարհաբառ խօսող ու գրողները կըզգուշանան որ չըսեն *աղբար* կամ *աղբէր, աղբրանք, աղբրաիք, աղբրոջ*, ինչպես որ տեղ տեղ սովորութիւն կայ ըսելու :

Եղջիւր. — Այսպես հնչելն ու գրելը ըստ բուն կանոնի լեզուին շատ աւելի լաւ է քան քե այն բաներ հնչմունքը առնուլ՝ որ ուրիշ ասոր նման բառերու մէջ ալ կըգտնուի. այսինքն *ազջուր, աղբուր, ալուր, սուն, ձուն, արուն*, եւ այլն :

Եպիսկոպոս. — Այս բառը ռամկաց մէջ *Էպիսկասպոս* հնչողներ կըգտնուին, որ նոյնպես այլանդակ է՝ ինչպես *սւիտասրան, սասմոց, ժամկոց* ըսելը :

Երազ. — Տեղ տեղ այս բառը *Էրած* կամ *էրած* հնչողներ կան, որ յայտնի սխալ է :

Երեկ, Երեկոյ, կամ *Երիկուն, Երէք.* — Ասոնց ուղղագրութիւնը եւ ուղիղ հնչումը ծռած է սովորական աշխարհաբառին մէջ, եւ եղած են *էրեկ, իրիկուն, էրէք*. շտկելը դիւրին կերեւնայ՝ առանց խորքութենէ վխանալու :

Երեկի. — Այս բային քանի մը ձեւերը երկու երեք

կերպով ինչող ու գրողներ կան. ոմանք կըսեն, օրինակի համար, *կերևի*, *երևիլ*. ոմանք՝ *կերևայ*, *երևալ*. ոմանք ալ՝ *կերևնայ*, *երևնալ*: Թեպետ այս վերջի ձեւն ալ գրաբառին *երևանալ* բառին ելած է, բայց բերեւս առաջինը ընտրելի ըլլայ. իսկ *կերևայ* ըսելը խորթ է:

Երկայն, *լայն*. — Ց տառին այս բառերուս մէջ պահուելը առելի պատշաճ կերեւնայ՝ ինչմուինքին ունեցած ձայնին համեմատ, քան թէ *երկան* ու *լան* ըսելը:

Նօթը, *նօթատետրն*. — Այնչափ բանիր է ասոնց տեղը *օխտը*, *օխտատետրն* ըսելն որ իրաւամբ գարմանք կըբերէ ոմանց միտքեւ հիմա այդ ինչմունքը պահելու աշխատիլը:

ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՇԷՆ ՄԱՐԴԿԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

ԼԱԶԱՐԵՒԱՆՑ ՁԵՄԱՐԱՆԻ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԼԵԶՈՒԱՑ [1]:

Պարծանք ազգիս Հայոց Աղա Յովհաննես Լազարեան, այր որ իւրովն հաւատարիմ սպասաւորկութեամբ առ պետութիւն Ռուսաց, եւ բարուցըն ազնուութեամբ եւ հանճարոյն շատութեամբ մեծարոյ յոյժ գտաւ յաչս Կատարինեայ Բ, եւ յաջորդաց նորին Պօղոսի եւ Աղեքսանդրի կայսերաց, եւ պատուեցաւ ի նոցանէ իբրեւ խորհրդական պետութեան եւ հրամանատար ասպետութեան կարգին Մելիտեայ, որ եւ ի Յովսեփայ Բ կայսերէ անուանեցաւ Պարոն եւ Կոմս հռովմէական ինքնակալութեան՝ հանդերձ իշխանութեամբ փոխադարձելոյ զպատիւն զայն ի սերունդս իւր, եղեալ եր ի մտի կանգնել ի Մոսքուա քաղաքի ուսումնարան ի պետս հայկազն պատանեաց, եւ կամեր զի անդէն հրահանգեալ նոցին յաստուածպաշտութիւն եւ յուսումն գիտութեանց՝ պիտանիք լինիցին եւ բնագաւառին իւրեանց Հայաստան աշխարհի, եւ Ռուսաց երկրին՝ որ որդեգրեալ իմն եր զնոսա, յոր պայման ընկերական կենաց եւ կամիցին մուտ գտանել: Ցամին 1800 երոյ կտակաւ բուսլիս 200, 000 թղթադրամս [2] ի հասից ըստացուածոցն իւրոց ի կատարումն իւրոյ խորհրդոյն, եւ ժառանգորդս իւր կարգեաց զեղբայրն իւր զՅովակիմ եւ զորդիս նորա: Եւ Յովակիմ մբ-

[1] Քաղեցան տեղեկութիւնքս յայլ եւ յայլ գրուածոց տպագրելոց ի ձեմարանին ի ռուս եւ ի հայ լեզուս յամին 1833 ցամն 1855:

[2] Թղթադրամն բուսլի արժէ իբր 1 ֆրանք, իսկ արծաթն 4 ֆր. զաղղիական:

NOTICE HISTORIQUE ET DESCRIPTIVE

DE L'INSTITUT LAZAREFF DES LANGUES ORIENTALES [1].

L'un des hommes dont s'honore le plus la nation arménienne, Jean de Lazareff, qui, par les services qu'il a rendus à la Russie et par son noble caractère et ses talents, mérita l'estime et la faveur particulière de Catherine II et des successeurs de cette grande impératrice, Paul et Alexandre I^ers^, créé par ces souverains conseiller d'Etat actuel et commandeur de l'ordre de Malte, et par l'empereur Joseph II, baron et comte du Saint-Empire romain, avec transmissibilité de ce titre à sa postérité, Jean de Lazareff avait conçu la pensée de fonder, à Moscou, un établissement destiné à recevoir les enfants de la nation dont il était issu, et où ils seraient préparés, par une éducation chrétienne et scientifique, à se rendre utiles à leur patrie primitive et à la Russie, leur pays d'adoption, dans toutes les carrières sociales où leur choix les porterait. Dans son testament, qui est de l'année 1800, et par lequel il institua pour héritiers son frère Joachim et ses neveux, il légua une somme de 200,000 roubles assignats [2], à prendre sur les revenus de ses biens, pour l'accomplissement du projet qu'il avait formé. Fidèle exécuteur des volontés fraternelles, Joachim mit en dépôt à la Banque impériale cette somme, qui s'ac-

[1] Les matériaux de cette Notice sont extraits de plusieurs ouvrages publiés en russe et en arménien à la typographie de l'Institut, depuis 1833 jusqu'à l'an 1855.

[2] Le rouble assignat peut être évalué à 1 fr. de notre monnaie, et le rouble argent à 4 fr.

տաղիւրութեամբ փութացեալ ի կատարումն կամաց եղբօրն՝ աւանդեաց զգումարն զայն ի դրամատունն կայսերական, եւ աճեաց արծաթն ի շահուցն բարդելոյ ընդ ամս բազումս:

Ցամին 1813 արկ Աղա Յովակիմ զհիմն ձեմարանին արեւելեան լեզուաց. եւ տեսեալ զի բուպլիք 75,000 գումարեալք ի շահուց դրամագլխոյն չբաւեն ի կառոյցս դպրոցին, յաւել ի նոսին ի սեպհական ընչից իւրոց այլ եւս 300, 000: Եւ իբրեւ գլխաւոր մասն շինուածոյն աւարտեցաւ ի 10 մայիսի [1] 1814, կատարեցաւ մեծապես շքով հանդէս նաւակատեաց նորին:

Ի խուռն բազմութեան հրաւիրականացն էին յոլովք յաւագ մարդկանէ պետութեանն եւ իշխանաւորք Մոսքուայի, ընդ որս եւ ի պատուականաց քաղաքին ի Ռուսաց եւ ի Հայոց՝ հանդերձ եկեղեցական դասուք երբեմն էին մաղթել զիովանաւորութիւն ամենախնամ Տեսչութեանն ի վերայ նորակառոյց ուսումնարանին: Ձկնի սրբոյ պատարագին կատարեցաւ պաշտօն հանգստեան հոգւոյ բարերարին՝ որ զպատսպարանն զայն գիտութեանց պատրաստեալ էր հայկազն մանկտւոյն, եւս եւ վասն հոգւոց նախահարց նորին եւ ազգակցաց վախճանելոց: Ցետ այնորիկ գոհացողական փառաբանութիւնք մատուցան Աստուծոյ, զի յաջողեաց Աղա Յովակիմայ կատարումն տալ գործոյն մեծի, եւ արք պերճախօսք գեղեցիկ ատենաբանութեամբք յանդիման արարին զշահս օգտից ուսման գիտութեանց եւ արուեստից՝ մանաւանդ ի պետս ազգին Հայոց, ըստ բիւրաբեղուն եւ վսեմ խորհրդոյ բարերարին Աղա Յովհաննու:

Միանգամայն եւ արքայիցն Ռուսաց ընծայեցան գոհաբանութիւնք, իբր զի հեռատես խորհրդոյ խելամուտ չեալ էր նոցա բարեացն զորս պատրաստին յայնմաւուր աշխարհին իւրեանց Հայք՝ ազգ ճարտար եւ խաղաղասէր, եւ հրաւիրանաւ ձգեալ էին անդր գնոսա եւ յարատեւակ պաշտպանութեամբ խնամարկեալ եւ բազմապատիկ արտունութեամբք ճոխացուցեալ:

Վերատեսչութիւն ձեմարանին յանձն էր ի խընամս Աղա Յովակիմայ՝ որ նախկին հոգաբարձու նորին գտաւ: Թիւ աշակերտացն վաղվաղակի աճեաց մինչեւ ցերեսուն, որք առ հասարակ որբք

[1] Ըստ Յուլեան տումարի, որ եւ հին տումարն կոչի, ըստ որում եղեալ են եւ այլք ի թուականաց յօդուածոյս:

crut des intérêts accumulés et tenus en réserve pendant plusieurs années.

En 1813, la première pierre du bâtiment de l'Institut des langues orientales fut posée par Joachim, qui, jugeant que la somme de 75,000 roubles, produit des intérêts du capital déposé, n'était pas suffisante pour achever l'édifice, en ajouta 300,000, pris sur sa fortune personnelle. Aussitôt que le corps principal de cette construction eut été terminé, le 10 mai [1] 1814, le nouvel établissement fut inauguré par une solennelle cérémonie.

En présence d'une assemblée nombreuse, où avaient été invités plusieurs des hauts dignitaires de l'Empire, les autorités de Moscou et l'élite de la société russe et arménienne de cette capitale, le clergé vint implorer la protection du Tout-Puissant en faveur de l'œuvre naissante. Après la messe, les prières des morts furent récitées en mémoire du testateur qui avait préparé à la jeunesse arménienne l'asile savant qui venait de lui être ouvert, de ses ancêtres et de ceux de ses parents qui reposaient dans la tombe. Ensuite un *Te Deum* fut chanté pour remercier Dieu d'avoir permis à Joachim de mener à bonne fin cette entreprise, et des discours furent prononcés où des voix éloquentes firent ressortir les avantages que la culture des arts et des sciences procure à une nation, et que les Arméniens en particulier étaient destinés à en retirer, par la réalisation de la pensée féconde et généreuse du comte Jean.

En même temps des actions de grâces furent rendues aux souverains russes dont l'esprit prévoyant et éclairé avait compris de quelle ressource seraient pour leurs vastes États les Arméniens, ce peuple industrieux et docile, et qui les avaient conviés à s'y fixer en les couvrant de leur constante protection et en les comblant de privilèges, d'immunités et de distinctions.

L'Institut fut placé sous la haute direction de Joachim, son premier curateur. Le nombre des élèves, restreint dans l'origine, fut bientôt porté à trente, orphelins ou fils de familles pauvres, qui étaient

[1] Suivant le style Julien ou vieux style, d'après lequel sont énoncés tous les quantièmes mensuels de cette Notice.

էին եւ կամ աղքատաց որդիք, եւ ծախիւք հիմնադրացն դարմանեին : Ուսուցիչք հմուտք արեւելեայցն լեզուաց եւ այլ եւս վարժապետք ընտիրք կոչեցան ի կողմանցն Տաճկաց եւ Պարսից եւ յաշխարհաց Եւրոպայ :

Իսկ որդիք Յովակիմայ՝ արժանի ժառանգորդք հօրն իւրեանց եւ կոմսին Յովհաննու, ոչ շատ գրեցին զնախկինսն գայնոսիկ առատաձեռնութիւնս, այլ ցանկացեալք բարգաւաճելոյ ձեմարանին, եւ եւս քան զեւս կատարումն առնելոյ կամաց բարերարացն, յաւելին սատարել այնմ մեծագումար դրամովք եւ անխոնջ ջանիւ, եւ մինչեւ ցայսօր իսկ զնոյն ճիգն եւ զնպաստ առնեն նոքա ամի ամի ի պայծառութիւն ուսումնարանին՝ որ մի է ի գլխաւոր դպրոցաց Ռուսիոյ :

Հարկ է եւ զայս ասել զի ծախիւք Լազարեանց ազգատոհմին կանգնեալ են եւ ինգեքին եկեղեցիք Հայոց որ ի Փեթրպուրկ եւ ի Մոսքուա, եւ սպասաւորք եկեղեցեացն ի նոցանէ ունին ռոճիկ մշտնջենաւոր: Բարերարքս այսոքիկ հայկազեանս գրոհի ոչ սակաւ օգուտ գործեալ են եւ Ռուսաց ազին՝ նուիրելով ցանգ ի սպաս ծառայութեան նորա յերախտագէտ մտաց գինչս եւ զարիւն [1] անձանց. որոյ վասն եւ ընկալեալ են փոխարէնս ի պետութենէն այլ եւ այլ բարձս աւագութեան եւ մեծարանս յոյժ. եւ այս անուանք են նոցա. Յովհաննէս, Յովակիմ եւ Մինաս, եւ Աննա տիկին՝ ամուսին Աղա Յովակիմայ. Յարութիւն որդի կոմսին Յովհաննու եւ Յարութիւն որդի Յովակիմայ. եւ Յովհաննէս Խաչատրեան մանուկ շնորհափայլ, որոյ հրեշտակատիպն կերպարան յայտ իսկ առնէր զբնաշխարհիկ լաւութիւնս մտացն եւ սրտին, եւ տարաժամ հարուածով յափշտակեցաւ ի գործվայիր ազգատոհմէն զորոյ հանդերձեալ էր մշտնջենաւորել զպայծառութիւն : Իսկ որ ի կենդանութեան են տակաւին պայազատք՝ այսոքիկ ճանաչին. Վսեմապատիւ իշխանք Յովհաննէս եւ Խաչատուր սենեկապետք կայսերն Ռուսաց եւ խորհրդականք արդիւնաւորք պետութեան, եւ գնդապետն Եղիազար, երեքին եւս որդիք Աղա Յովակիմայ. եւս եւ տիկին Կատա-

[1] Մի յորդւոց Աղա Յովակիմայ Յարութիւն անուն՝ սպայ կայսերական պահանորդաց Ռուսիոյ, ռմբահարեալ անկաւ քաջութեամբ ի ճակատամարտին Լիփսիոյ յամին 1813: Եւ միւս եւս, գնդապետն Եղիազար մեծապես պայծառացաւ ի բազում պատերազմունս, եւ մանաւանդ ի մարտին Ռուսաց ընդդէմ Պարսից յամին 1828:

entretenus de tout par les fondateurs. Des professeurs habiles dans la connaissance des langues orientales et d'autres maîtres non moins distingués furent appelés de la Turquie, de la Perse et des contrées de l'Europe.

Cependant les fils de Joachim, dignes héritiers de leur père et du comte Jean, ne voulurent pas se borner à ces premières libéralités. Pieux continuateurs de leurs travaux et de leur zèle pour l'Institut, et jaloux de lui donner une plus grande extension, ils y consacrèrent des sommes considérables et tous leurs soins; et ces efforts et ces sacrifices, qui ont doté la Russie de l'une des principales maisons d'éducation qu'elle possède, continuent encore chaque année avec la même prodigalité.

Nous devons ajouter que ce sont les deniers de cette famille qui ont servi à ériger les cinq églises arméniennes de Saint-Pétersbourg et de Moscou, pourvues par elle de dotations qui assurent à perpétuité l'entretien des ministres chargés de les desservir. Qu'il nous soit permis d'énumérer ici les noms de ces bienfaiteurs de leur nation, membres non moins utiles de la société russe qui, en échange de la position élevée qu'elle leur a donnée et de la considération dont elle les entoure, lui ont voué de tout temps, en fils reconnaissants, leurs services, leur sang [1] et leur fortune : ce sont Jean, Joachim et Minas, dame Anne, épouse de Joachim; Artémi, fils du comte Jean, et Artémi, fils de Joachim; Jean Christophorovitch, charmant enfant dont la figure angélique annonçait déjà l'éveil des qualités les plus rares de l'esprit et du cœur, et qu'un coup prématuré a enlevé à la tendresse d'une famille dont il aurait perpétué l'illustration; et enfin, parmi les survivants de cette famille, Leurs Excellences MM. Jean et Christophe, chambellans de S. M. l'empereur de Russie et conseillers d'État actuels, ainsi que M. le colonel Lazare, tous trois fils de Joachim, et dame Catherine, épouse de M. Christophe, née princesse Manouk-Bey.

[1] L'un des fils de Joachim, Artémi, officier supérieur des plus distingués dans la garde impériale russe, est mort au champ d'honneur, frappé par un boulet de canon à la bataille de Leipzig, en 1813. Un autre fils de Joachim, M. le colonel Lazare, s'est signalé aussi d'une manière brillante, dans plusieurs campagnes, et notamment dans celle de 1828 contre la Perse.

րինե ամուսին Խաչատրոյ՝ դուստր Մանուկ-Պեյ իշխանին :

Եւ իբրեւ ուսումնարանն այն կանգնեալ արդեամբք Լազարեան իշխանաց հաւ գիաստատուբիւն, եւ արգասիքն բարեգուշակք յայտնապես երեւեցան ի հրահանգս մանկտւոյն Հայոց եւ Ռուսաց, խորհուրդ կալան հիմնադիրքն արկանել գնոյն ըստ օրինակի այլոց հանգուանատիպ դրպրոցաց պետութեանն՝ ընդ հովանեաւ մեծի կայսերն Ռուսաց, եւ առնուլ ի նմանէ վասն վարժապետաց եւ պաշտօնէից գայն ամենայն արտօնութիւնս, զաստիճանս պատուոյ եւ գթղակս յորս վայելեն վարժապետքն համապատիւք որ ընդ ձեռամբ ոստիկանին ուսման հասարակաց, եւ վասն աշակերտացն գիշխանութիւն աւարտելոյ անդէն իսկ ի ձեմարանին զընթացս դասական հրահանգաց, եւ յորժամ անտի ելանիցեն՝ զաստիճանս եւ զառաւելութիւնս որ պատկը են նոցին եւ վարձ փոխարինի :

Սմին իրի մատուցաւ եւ աղերսագիր առ կայսրըն Աղեքսանդր Ա., եւ նա յանձն արար զայն ոստիկանին ուսմանց. սակայն միւշտեւ անթերի յաջողեալ խնդրոյն՝ ամք բազումք անցին ի վերայ: Ուր ուրեմն խոնարհեալ կայսեր յանսպառ բախանձանս Յովհաննու եւ Խաչատրոյ Լազարեանց, անուանեաց գերագոյն գլուխ ուսումնարանին զգօրավարն հրազինաւորաց գկոմսն Ալեքսէյ Անտրէեվիչ Արաքչէեվ, եւ ի նա յանձն արար գվերատեսչութիւն նորին հրովարտակօք երկու գորս ետ յ8 նոյեմբերի 1824 եւ յ30 յունիսի 1825: Ի միւսում ամին առաջի արարաւ ժողովոյ ուսման հասարակաց կանոնադրութիւն ուսումնարանին, եւ ժողովն սահմանեաց ի 27 դեկտեմբերի 1827 հաւանութեամբ ինքնակալին՝ զի յայնմհետէ անուանեսցի այն ի պատիւ յիշատակի հիմնադրացն *Լազարեան Ճեմարան արեւելեան լեզուաց* : Ի նմին 1827 ամի գօրավարն Արաքչէեվ հրաժարեաց ի պաշտամանէն, եւ կայսրն Նիկողայոս Ա., ըստ խնդրոյ Լազարեանց եւ Տեառն Յովհաննու սրբազան արքեպիսկոպոսի՝ առաջնորդին Փեթերպուրկոյ եւ Մոսքուայի, անուանեաց փոխանակ նորա զգօրավարն հեծելազօրու գհամարգն կոմս Աղեքսանդր Պենքենտորֆ: Յարձեալ, ի 25 յունիսի 1834 ամին կայսերական հրովարտակաւ դասեցաւ ուսումնարանն ի կարգս մարզարանաց (ժիմնազ) որ ի դպրոցս պետութեան գերկրորդականն ունին պատիւ. եւ վարժապետք նորին եւ պաշտօնեայք համապատիւք գրեցան արքունի

Dès que l'Institut, dont la création était due uniquement à l'initiative et aux ressources de MM. de Lazareff, eut été consolidé, et lorsqu'il eut donné des résultats déjà très-satisfaisants pour l'éducation de la jeunesse arménienne et russe, ses fondateurs songèrent à le placer, à l'instar des établissements analogues, relevant de la Couronne, sous le haut patronage de S. M. l'Empereur, et à obtenir, pour leurs professeurs et employés, les mêmes privilèges, rangs, décorations et pensions que les fonctionnaires du même ordre, dépendant du ministère de l'instruction publique, et pour les élèves, la faculté de terminer à l'Institut le cours complet des études classiques, et à leur sortie, les grades et prérogatives qui en sont le couronnement et la récompense.

Une supplique fut adressée dans ce but à S. M. l'empereur Alexandre Ier, qui la transmit au ministre de l'instruction publique; mais plusieurs années s'écoulèrent avant que le succès de ces démarches fût pleinement atteint. Enfin, et par suite des instances persévérantes de MM. Jean et Christophe de Lazareff, ce monarque daigna nommer, en qualité de chef supérieur de cet établissement, le général d'artillerie comte Alexéï Andréïévitch Araktchéieff, et lui en confia la suprême direction, par deux oukazes en date du 8 novembre 1824 et du 30 juin 1825. L'année suivante, un projet de règlement fut soumis au Comité de l'instruction publique qui, le 27 décembre 1827, décida par une disposition spéciale, sanctionnée par Sa Majesté, que l'Institut prendrait désormais, en l'honneur de ses fondateurs, le nom d'*Institut Lazareff des Langues orientales*. Cette même année 1827, le général Araktchéïeff, ayant résigné ses fonctions, S. M. l'Empereur Nicolas Ier le remplaça, à la demande de MM. de Lazareff et de Sa Grandeur Mgr l'archevêque arménien Jean, chef du diocèse de Saint-Pétersbourg et Moscou, par le général de cavalerie, aide de camp général, comte Alexandre Christophorovitch de Benkendorf. Enfin, le 25 juin 1834, un oukaze impérial éleva l'Institut au niveau des gymnases ou établissements de deuxième classe du ministère de l'instruction publique, et investit ses professeurs et ses fonctionnaires des privilèges inhérents au service de l'État. Sur la proposition de M. le

պաշտօնեից: Ըստ առաջարկութեան կոմսին Պենքենտորֆի՝ ոստիկանացն ժողով ետ եւ այլ վճիռ՝ հաստատեալ յինքնակալէն եւ հրատարակեալ յօրագրի ժողովոյն յ3 եւ յ31 օգոստոսի 1837 ամին, որով նորանոր իրաւունք եւ ազատութիւնք շնորհեցան վարժարանին:

comte de Benkendorf, le comité des ministres rendit une décision qui fut revêtue de la sanction impériale, et insérée dans le journal du comité, les 3 et 31 août 1837, et par laquelle de nouveaux droits et avantages étaient assurés à l'Institut.

Աղա Յովհաննէս Յովակիմեան Լազարեանց:

Հոգի մտի եղեալ Լազարեան իշխանացն սրփռել յեկեղեցականս ազգիս գնաատատուն գիտութիւն ըստ արդի լուսաւորութեանս, եւ ի վաղեմին պայծառութիւն անդրէն ի վեր հանել գնոսա, խորհեցան յաւելուլ ի ճեմարանին առանձինն ինչ դասարան ի պետս որդւոց երիցանց Հայոց

Préoccupés de la pensée de répandre parmi le clergé de leur nation les bienfaits d'une instruction solide et en harmonie avec les progrès de la science moderne, et de rendre au sacerdoce arménien l'éclat qu'il eut autrefois, MM. de Lazareff résolurent d'annexer à l'Institut une division spéciale pour les fils

եւ այլոց պատանեաց՝ որ կարգիցին ի սպասաւորութիւն եկեղեցւոյ:

Սրկածն աղիտարեր որով հարաւ վսեմափայլ իշխանն Խաչատուր՝ մահուամբ միամօր որդեկին զորմէ ի վեր անդր արարաք բան՝ պատճառս ետ նմին ի գործ նորոյ գթասիրութեան, եւ եւս մեծացոյց զձեմարանն: Եւ ի յիշատակ սիրայնոյ մանկանն վախճանելոյ ի 26 նոյեմբերի 1850 ամին, Սդա Խաչատուր եւ եղբարքն իւր ետուն րուպլիս 210,000 թղթադրամս ի կանգնումն նախակրթական դասարանի ի ձեմարանին ի պետս չորեքտասան մանկանց որբոց կամ աղքատաց՝ հասակակցաց վաղամեռիկ պայազատին Լազարեանց, զի ձրի հրահանգեսցին ի նմա:

Ոչ շատ գրեցին Լազարեան իշխանքն կենդանեաւ իւրեանց յապահովի կացուցանել գիաստատութիւն ձեմարանին. այլ կամեցեալ անդր եւս քան զվախճան իւրեանց ձգել զգործ բարերարութեանն, ի սկիզբն 1853 ամին նուիրեցին կըտակաւ ի կայուածս եւ ի պետս ձեմարանին զտունն իւրեանց որ ի Մոսքուա ի Հայոց փողոցին հանդերձ մերձակայ շինուածովքն եւ ընդարձակ գետնով որոյ 2983 ձողաչափ[1] է տարածութիւն:

Սմօք ինչ յառաջ քան զպատահումն իրացս վախճանեցաւ կոմսն Պէնքենտորֆ խնամակալ եւ պաշտպան ձեմարանին, եւ ինքնակալն անուանեաց փոխանակ նորա ըստ խնդրոյ հիմնադրաց զկոմսն Ալեքս Օռլով, որ եւ մինչեւ ցայսօր ի գլուխ կայ գործոյն: Սա սովաւ կատարեցաւ մի ի նշանաւոր գործոց ձեմարանին, այն իսկ է յօրինուած եւ գործադրութիւն նորոյ սահմանադրութեան: Ռանգի Լազարեան իշխանքն հայցեցին յինքնակալէն շնորհել ուսումնարանին իւրեանց կանոնադրութիւն ինչ յար եւ նման կանոնաց յսարան կամ լիկէոն անուանեալ դպրոցաց աշխարհին, հանդերձ իրաւամբք նոցին եւ արտունութեամբք. եւ կանոնադրութիւնն այն յօրինեալ յառանձինն ժողովի Կովկասեան գաւառաց՝ հաստատեցաւ կայսերական հրովարտակաւ ի 10 մայիսի յամին 1848:

Սրար կայսրն եւ գայս հրաման զի բնիկքն գաւառաց Կովկասու եւ որ յայնկոյս Կովկասու, որ

[1] Ձողաչափն (ռուսերէն *սաժէն*) է իբր 4 մեթր քառակուսի եւ 0, 552:

des ecclésiastiques du culte arménien, et les jeunes gens se destinant aux fonctions sacrées.

Un malheur qui frappa S. Ex. M. Christophe dans ses affections et ses espérances les plus chères, la perte de ce fils unique dont nous avons déjà prononcé le nom, devint pour lui l'occasion d'un nouvel acte de charité, et pour l'Institut d'un notable accroissement. Afin de perpétuer le souvenir de cet enfant chéri, décédé le 26 novembre 1850, M. Christophe, avec le concours de ses deux frères, consacra une somme de 210,000 roubles assignats à la fondation, dans l'Institut, d'une section élémentaire, en faveur de quatorze enfants pauvres ou orphelins, rappelant par leur âge celui où lui avait été ravi le jeune Jean Christophorovitch, et appelés à y terminer gratuitement leur éducation.

Non contents d'avoir assuré de leur vivant l'existence et l'avenir de leur établissement, MM. de Lazareff ont voulu que leur générosité ne prît point un terme avec eux. Par une disposition testamentaire du commencement de l'année 1853, ils ont légué à l'Institut la propriété et la jouissance de la maison qu'ils possèdent à Moscou, rue des Arméniens, avec tous les bâtiments et attenances, et le vaste terrain de 2,983 sagènes[1] qui l'avoisinent.

Quelques années antérieurement aux derniers faits que nous venons de rapporter, l'Institut avait perdu son chef supérieur, M. de Benkendorf, qui laissa, en mourant, le souvenir impérissable de ses bontés et une mémoire vénérée. Sa Majesté désigna pour lui succéder, d'après les vœux des fondateurs, le comte Alexéi Fédorovitch Orloff, qui est actuellement dans l'exercice de ces fonctions. La suprême direction de ce dernier a été signalée par un des actes les plus importants dans les fastes de l'Institut, la rédaction et la mise en vigueur du nouveau règlement. MM. de Lazareff ayant adressé à Sa Majesté une supplique afin d'obtenir pour leur maison d'éducation une organisation conforme de tout point à celle des lycées de l'empire, et les mêmes droits et priviléges, un projet de règlement fut élaboré au sein du comité du Caucase, et fut confirmé par un oukaze impérial, en date du 10 mai 1848.

L'empereur décida en outre que la majeure partie des natifs des provinces du Caucase et de la Trans-

[1] La sagène, comme mesure de superficie, égale, en mètres carrés, 4,552.

յարքունի գանձուեհրահանգիցին. մեծաւ մասամբ յանձնեսցին ի Լազարեանցն Ձեմարան: Ի վեմական օրինակին խրախուսեալ առանձնականաց ոմանց՝ փութացան նմանողս այնմ լինել, եւ հայկազունքն պատուականք երկոքին՝ Պ. Դասպար վաճառական Սմուերխանի, եւ Պ. Մնացականեան բնակիչ Տփխիս քաղաքի նուիրեցին երկաքանչիւր արծաթի րուպլիս 15,000 ի դաստիարակութիւն երկուց աշակերտաց, որ ի յիշատակ բարերարացն երկոցուն անուանին *Դասպարեան և Մնացականեան սանք*:

Ի 4 հոկտեմբերի 1834 ամին պատուեցաւ Ձեմարանն այցելութեամբ մեծի կայսեր Նիկողայոսի, որոյ շրջեալ ընդ ամենայն կողմանս ուսումնարանին՝ յայտ արար Լազարեան իշխանացն գնահատութիւն իւր եւ գոհութիւն: Եւ յետ երից ամաց, ի 5 նոյեմբերի 1837, յայց եկ Ձեմարանին թագաժառանգ կայսրորդին Ալեքսանդր Բ, որ արդ ինքնակալեն ի Ռուս: Ի տարեգիրս Ձեմարանին արձանագրեալ գտանին անուանք եւ այլոց բազմաց ազգայնոց եւ օտարազգի որերոյ որ նշանաւորք իցեն եւ հոյակապք աստիճանաւ, քաջատոհմութեամբ կամ հանճարով. եւ ամենեքեան սքանչանան ընդ գործն մեծ կարգեալ ի բարոյական եւ ի մտաւորական զարգացումն ազգիս Հայոց, եւ որ պարծանս յաճախ ազգայնոց առհասարակ:

caucasie, élevés aux frais de la couronne et du trésor de l'empire, leur seraient confiés. Un exemple venu de si haut était fait pour susciter des imitateurs et réveiller le zèle particulier. Deux honorables membres de la nation arménienne, MM. Kaspéroff, négociant d'Astrakhan, et Mnatsakanoff, bourgeois de Tiflis, offrirent chacun une dotation de 15,000 roubles argent pour l'éducation de deux boursiers qui, en souvenir de ces deux bienfaiteurs, portent le nom de *pensionnaires Kaspéroff et Mnatsakanoff*.

Le 4 octobre 1834, l'empereur Nicolas se rendit à l'Institut, en visita toutes les parties, et témoigna publiquement sa satisfaction et sa reconnaissance envers MM. de Lazareff. Trois ans plus tard, le 5 novembre 1837, l'Institut fut honoré de la présence du Césarévitch Alexandre II, aujourd'hui régnant. Les annales du même établissement ont aussi enregistré les noms d'une foule de visiteurs nationaux ou étrangers, illustres par leur rang, leur naissance ou leurs talents; tous ont admiré une création destinée à exercer une grande influence sur le développement intellectuel et moral de la nation arménienne, et qui honore la famille à laquelle cette institution doit sa naissance.

ՀԱՅԿԱԶԵՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ

ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆ Ի ՍԻՍ

(Շարայարութիւն [1].)

Պարոն Վիկտոր Լանկլուայի Սսոյ ճանապարհորդութեանը մնացած կտորը քաղելով կըդնենք հոս.

« Ռուբինեան թագաւորաց պալատին տեղը բռնած են հիմա նոր կաթուղիկոսարանին շէնքերը. պալատին քարերովն ալ վանքին պատերը շինուած են:

« Սիս քաղաքին մէջտեղը փոքրիկ եկեղեցի մը կայ որ գմբերին վերի քովերը բացուած պատուհաններեն հազիւ թե քիչ մը յոյս կառնէ, ու

VOYAGE A SIS

(*Suite* [1]).

Nous continuons de résumer ici le reste du voyage de M. Victor Langlois à Sis:

« Le palais des rois roupéniens s'élevait, dit-il, sur l'emplacement qu'occupent aujourd'hui les constructions du nouveau monastère; les pierres provenant des décombres de ce palais ont servi à bâtir le nouveau patriarcat.

« Au milieu de la ville de Sis se trouve une église fort petite, à peine éclairée par des ouvertures pratiquées presque à la hauteur de l'arrachement

[1] Տես Թիւ Ա. էջ 18, եւ 2. էջ 147:

[1] Voir le numéro du 31 janvier, page 18, et de juin, p. 147.

ջորս դին բաւական բարձրութեամբ պատ քաշուած է:

« Այս եկեղեցին որ Սսոյ ամեն եկեղեցիներեն հինն է՝ Հեթում թագաւորին շինածն է յանուն Սարգսի զօրավարին:

« Ուրիշ եկեղեցի մը կայ Ռուբինեանց ժամանակեն մնացած՝ յանուն սրբոց Պետրոսի եւ Պօղոսի, որ գրեթէ բոլորովին կործանած է. միայն խորանին տեղը կայ:

« Սուրբ Յակոբայ եկեղեցին ալ աւերակ ու երեսի վրայ է, թէպետ եւ պատերն ու ծածկը դեռ կեցած են:

Իսկ Աստուածածնայ եկեղեցին նորաշէն է՝ բաց ի բեմեն որ Ռուբինեանց ատենեն մնացած է. քանի մը տարի է որ Սսեցիք նորոգեր են այս եկեղեցին, ու ժողովուրդը հոն կը յաճախէ:

« Սեւ մարմարիոնէ սիւն մը կայ եկեղեցւոյն պատին կրթընցուցած. վրան քանի մը խաչեր կան փորուած, անոնցմէ մեկուն վրայ ալ այս խօսքս.

ՍՈՒՐԲ ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ.

« Սիս քաղաքին մէջ հին ատենեն մնացած շէնք քիչ կայ, եւ պատճառը՝ ինչպես որ ըսինք՝ Մահմետականաց արշաւանքներն են որ շատ անգամ քանդեր ու կողոպտեր են Սիսը: Ասկա թէ ոչ, Վիլպրանտ անունով կանոնիկոսն ալ կըվկայէ թէ Լեւոն Բ թագաւորին կանգնած քաղաքը թէպետ մեծ տարածութիւն մը չունի՝ բայց շատ գեղեցիկ շէնքեր ունի եղեր:

« Կաթուղիկոսարանը առաջ հասարակ տուն մըն է եղեր որ յետոյ կամաց կամաց մեծցուցեր են: Հին կաթուղիկոսարան ըսուած տեղը մինչեւ հիմայ ալ կըցուցընեն Ղուկաս կաթուղիկոսին կանգնած շէնքը, որ կիսաւեր տնակ մըն է, եւ հոն կընստին եղեր կաթուղիկոսն ու միաբանները:

« Ղուկաս կաթուղիկոսը 1734ին վանք մը ու եկեղեցի մը կանգնեց, եւ անունը դրաւ Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ: Եկեղեցին շատ լաւ շինուած ու մաքուր պահուած է. հիմա մէջը դպրոց է մանր տղոց, որ հոն կարդալ գրել ու հաւատոյ վարդապետութիւն կըսովրին: Մէջը իրեք խորանները, իրենց տեղը մնացած են մինչեւ հիմա, եւ Կիրակոս կաթուղիկոսին աթոռը՝ Հալէպ շինուած: Այս աթոռը փայտէ է՝ վրան փորուածքներով, եւ վրան երկու տող յիշատակարան կայ՝ ոսկեզօծ գրերով:

de la voûte, et entourée d'un mur assez élevé.

« Cette église, la plus ancienne de celles qui existent à Sis, fut bâtie par le roi Héthoum, qui la plaça sous l'invocation de *Sourp-Sarkis* (saint Serge).

« Une autre église, de l'époque roupénienne, placée sous le vocable des SS. Pierre et Paul, est presque entièrement détruite; il n'en reste que l'abside.

« L'église Saint-Jacques est aussi en ruines et complétement abandonnée, bien que les murs et la toiture subsistent encore.

« Enfin, l'église Notre-Dame est des temps modernes, moins le chœur, qui est de l'époque des rois roupéniens; elle a été restaurée il y a peu d'années, et est très-fréquentée par les fidèles.

« Sur une colonne de granit noir, adossée à l'une des parois de la muraille de cet édifice, sont sculptées des croix, et, au-dessus de l'une d'elles, on lit cette inscription :

SAINT CONSTANTIN.

« S'il reste peu de monuments dans la capitale des takhavors, il faut, comme je l'ai dit, en attribuer la cause aux invasions des musulmans, qui dévastèrent Sis à plusieurs reprises. Nous savons, par le témoignage du chanoine d'Oldenbourg, que la ville de Léon II, quoique de peu d'étendue, renfermait de beaux monuments.

« Le premier patriarcat fut d'abord une simple maison, qui, peu à peu, prit des développements. On voit encore dans ce qu'on appelle l'ancien patriarcat, édifice construit par le catholicos Lucas, une masure en ruines qui servait de demeure au patriarche et à ses moines.

« En 1734, le patriarche Ghougas ou Lucas éleva un monastère et une église, qu'il dédia à saint Grégoire l'Illuminateur. L'église, qui est fort bien construite et assez bien entretenue, a été transformée en école, où de jeunes Arméniens vont apprendre les éléments de leur langue et les préceptes de leur religion; on a laissé dans l'intérieur, et à la place qu'ils occupaient dès l'origine, les trois autels et le siége patriarcal fait à Alep pour le catholicos Guiragos. Le siége, en bois sculpté, est orné d'une légende en deux lignes, dont les lettres sont rehaussées d'or.

« Ղուկաս կաթուղիկոսին գերեզմանը այս եկեղեցւոյն մէջ՝ աջակողմեան խորանին առջեւն է. տապանը եռանկիւնաձեւ ճերմակ մարմարիոն է, եւ երկու կողմը երկերկու տող տապանագիր ունի բոլորգիր. տողերուն մէջտեղը փորագրուած են կաթուղիկոսական բազն ու գաւազանը: Իսկ տապանագիրն ասիկայ է.

Ա.ՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱ.ՅՈՑ ՍՐԲԱ.ՋԱՆ ԿԻԼԻԿԵՑԻ ՎԵՀԱՊԵՏ
ՏԷՐ Ղ.ՈՒԿԱ.Ս ԿԱ.ԹՈՒՂԻԿՈՍԻՆ,
ՈՐ ԵՒ ՀԱ.ՆԳԵԱ.Ւ ՄԵԾ ԹՎԻՆ Ռ.ՃՁՁ (1737) ՎԵՑ ՈՒ
ՔՍԱՆ Ա.ՄՍԵԱՆ (յունվարի)
Օ.Ր ՇԱ.Բ.Ա.Թ.Ո.Ւ Ե.ՐԵ.Ք.Ն:

Եկեղեցւոյն բակին մէջ երկայնաձեւ քառակուսի պատ մը կայ քարէ՝ մեկ կանգուն բարձրութեամբ, դիմացն ալ իրը հատ նեղ նեղ խորշեր, որ Սսայ կաթուղիկոսաց հին դամբարանն է եղեր: Քառակուսիին մէջ իրեք տապան միայն կայ՝ ճերմակ բազով ու գաւազանով: Այն տապաններէն մեկուն մէջ բաղուած է Յովհաննես ե, որ կաթուղիկոսական աթոռը նստաւ մեյմը 1719ին մինչեւ 1727, մեյմալ 1730ին մինչեւ 1734. երկրորդին մէջ Միքայէլ, Ղուկաս կաթուղիկոսին եղբայրը, որ նստաւ 1737ին 1757. երրորդին մէջ Թէոդորոս Գ, որ նստաւ 1784ին մինչեւ 1808:

« Անհաւասիկ անոնց տապանագիրները.

✻ Ա.ՅՍ Է ՏԱ.ՊԱՆ ՅՈՀԱ.ՆՆԷՍԻՆ
ԿԻԼԻԿԵՑՈՑ ԿԱ.ԹՈՒՂԻԿՈՍԻՆ.
ԷՐ Ի ԳԵՂՋԷՆ ԿՈՉԵԱՒ ՀԱ.ՃԻՆ.
ՈՐ ԵՒ ՀԱ.ՆԳԵԱ.Ւ Ի ԹՎԱ.ԿԱ.ՆԻՆ
ՀԱ.Զ.Ա.Ր ՀԱ.ՐԻՒՐ ԵՕԹԱ.Ն.Ա.Ն.Ի.Ն
Ի ՅԱ.ՄՍԵԱ.Ն.Ն ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻՆ:

✻ ՅԱ.Յ.Ս Տ.Ա.Պ.Ա.Ն.Ը.Ս Կ.Ա.Յ Ե.Դ.Ե.Ա.Լ
Տ.Է.Ր Մ.Ի.Ք.Ա.Յ.Է.Լ Մ.Ե.Ծ.Ն Ը.Ն.Տ.Ր.Ե.Ա.Լ.
Ս.Ա Վ.Ս.Ե.Մ.Ա.Գ.Ո.Յ.Ն Վ.Ե.Ր.Բ.Ե.Ր.Ե.Ա.Լ
Յ.Ո.Ւ.Ս.Ա.Կ.Ա.Ն Է Վ.Ե.Ր.Ա.Կ.Ո.Ղ.Ջ.Ե.Ա.Լ.
Թ.Վ.Ո.Յ.Ս Հ.Ա.Զ.Ա.Ր Ե.Ւ Ե.Ր.Կ Հ.Ա.Ր.Ի.Ւ.Ր
Է Հ.Ա.Ն.Գ.Ս.Տ.Ի.Ւ Ի Տ.Է.Ր Հ.Ա.Ն.Գ.Ե.Ա.Լ:

✻ Է Ա.Յ.Ս Տ.Ա.Պ.Ա.Ն Ա.Մ.Բ.Ո.Ղ Վ.Ե.Հ
Թ.Է.Ո.Դ.Ո.Ր.Ո.Ս Կ.Ա.Թ.Ո.Ւ.Ղ.Ի.Կ.Ո.Ս.Ի
Ո.Ր Ի Զ.Ա.Ր.Մ.Է Ա.Զ.Ա.Պ.Ա.Հ.Ի
Ը.Ն.Տ.Ր.Ե.Ա.Լ Բ.Ի.Ւ.Ր.Ո.Ւ.Ց Ո.Ր Ի Մ.Ա.Ր.Մ.Ն.Ի.
Ս.Ա Բ.Ա.Զ.Ո.Ւ.Մ Զ.Ա.Ն.Ս Յ.Ա.Ն.Զ.Ի.Ն Կ.Ա.Ւ.Ե.Ա.Լ
Ն.Ո.Ր.Ո.Գ.Ո.Ւ.Թ.Ե.Ա.Ն Ս.Ր.Բ.Ո.Ց Գ.Ա.Հ.Ի.
Ա.Յ.Ւ Ե.Ւ Բ.Ա.Ր.Ի Վ.Ա.Ր.Ո.Ւ.Ի.Ւ Փ.Ա.Ն.Ջ.Ի
Պ.Ա.Յ.Ծ.Ա.Ռ.Ա.Փ.Ա.Յ.Լ Դ.Ե.Ր Ք.Ա.Ն (զարփի).
Հ.Ա.Ն.Գ.Ե.Ա.Ւ Թ.Վ.Ո.Յ.Ս Հ.Ա.Զ.Ա.Ր Հ.Ն.Դ.Ի
Ե.Ւ Ե.Ր.Կ Հ.Ա.Ր.Ի.Ւ.Ր Ը.Ն.Դ Ք.Ա.Ռ.Ա.Ս.Ն.Ի:

« Աչապահ կամ Աչպան կըսուին սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին աչը պահողները, որ Սսեցի Ղուկաս կաթուղիկոսին ցեղն է. եւ իրեն յաջորդող ամեն կաթուղիկոսներն ալ այն ցեղէն են,

« La tombe du patriarche Lucas se voit dans cette église devant l'autel de droite: c'est un monument prismatique, en marbre blanc, portant de chaque côté une inscription de deux lignes en caractères arméniens minuscules enchevêtrés. Entre les légendes, dont la transcription est ci-après, sont sculptés la mitre et le bâton patriarcal:

CECI EST LE TOMBEAU DU CATHOLICOS DOM LUCAS,
CHEF SUPRÊME DES ARMÉNIENS,
QUI MOURUT DANS LA GRANDE ÈRE 1186, LE 26 DU MOIS DE
(janvier),
ET LE TROISIÈME JOUR DE LA SEMAINE.

« Dans une cour que l'on traverse avant d'entrer dans l'église, on remarque un carré long de pierres dures, haut d'environ un mètre, et ayant sur le devant neuf niches très-étroites: c'est l'ancienne sépulture des patriarches de Sis. Elle ne renferme que trois dalles en marbre blanc, avec inscriptions, et ornées de la mitre et du bâton patriarcal; ces dalles couvrent les tombes des catholicos Jean V, qui siégea de 1719 à 1727, et de 1730 à 1734; de Mikaël, frère de Lucas, qui administra de 1737 à 1757, et de Thoros III (Théodore), qui occupa le siége patriarcal de 1784 à 1808.

« Voici la traduction des inscriptions de ces tombeaux:

CECI EST LE TOMBEAU DE JEAN,
PATRIARCHE DE LA CILICIE:
IL ÉTAIT DU VILLAGE D'HATCHIN.
IL MOURUT L'ANNÉE 1170 DE L'ÈRE (arménienne),
AU MOIS DE DÉCEMBRE.

DANS CE TOMBEAU REPOSE
LE SEIGNEUR MIKHAEL, LE GRAND ÉLU, QUI FUT SURNOMMÉ
SUBLIME,
ADMIRABLE, DÉSIRABLE.
IL EST MORT EN PAIX DANS LE SEIGNEUR,
L'AN DE L'ÈRE (arménienne) 1200.

CECI EST LE TOMBEAU
DU SAINT CATHOLICOS THÉODORE,
QUI EST DE LA RACE D'ATCHABAH,
CHOISI ENTRE MILLE.
IL FIT DE NOMBREUX EFFORTS
POUR RESTAURER LE SAINT-SIÉGE,
ET BRILLA PAR SES QUALITÉS ÉMINENTES.
IL MOURUT L'AN DE L'ÈRE (arménienne) MIL DEUX CENT
QUARANTE-CINQ.

« Les *Atchabah*, ou plutôt *Atchban*, sont les conservateurs de la dextre de saint Grégoire. On donne ce nom à la famille du patriarche Lucas, qui était de Sis; et les patriarches qui se sont succédé depuis

ու Կիլիկիոյ կաթուղիկոսները անկից միայն կրնան ըլլալ :

« Հիմակուան կաթուղիկոսարանը Կիրակոս կաթուղիկոսին ատենը շինուած է՝ Ռուբինեան թագաւորաց դարպասին տեղը, եւ անոնց պալատին քարերովը : Վանքին չորս դին հաստ պարիսպ մը քաշուած է եւանկիւնի ձեւով. իսկ մէջը այլ եւ այլ շէնքեր կան՝ անկանոն եւ անոճ կերպով կանգնուած :

« Կաթուղիկոսին բնակարանը փայտաշէն պատշգամ կամ վերնատուն մըն է որ քաղաքին վրայ կը նայի : Անկից ալ բարձր ուրիշ վերնատուն մը կայ՝ ընդարձակ դահլիճով՝ որ խորհրդարան է, եւ կաթուղիկոսը հոն կընդունի օտարականները :

« Վանքին երեւելի շէնքը եկեղեցին է, որ ադեկ ալ հոգացուած է. դասը հին է, բայց մնացած կառոյցը նոր. վասն զի Կիրակոսի ատենը սկսեր է շինուիլ ու լմընցեր է 1810ին : Գլխաւոր դրանը վրայ այս արձանագիրը կայ ոտանաւոր.

ԴՈՒՌՆ ԵՄ ՄՏԻՑ Ի ԼՈՅՍ ՎԵՐԻՆ,
ԼՈՒՍՈՅ ՓԱՌԱՅ ԽԱՌՆԱՐԱՆԻՆ,
ՋԻ ԱՍՏ ԽԱՌՆԻ ՄԱՐՄՈՒՐ ԳԻՆԻՆ.
ԼԻՆԻ ՋԵՆՈՒՄՆ ԱՆՄԱՀ ԳԱՌԻՆ,
ՀԱՍՏԵՑԵԼՈՑ ՍԵԱՄԲ ՇՆՈՐՀԻՆ
ՆՈՐ ԿԱՌՈՒՑԵԼՈՑ ԲՈԼՈՐՈՎԻՆ.
ԹԷ ԵՍ ԹԷ ՇԷՆՍ ԱՐԴԵԱՄԲ ՎԵՀԻՆ,
ՀԻՄՆԵՑԵԼՈՑ Ի ԲԱՆ ՎԵՐԻՆ,
ՅԼՔ ԿԻՐԱԿՈՍ ՍՐԲԱՋԱՆԻՆ
ԵՒ ՀՈԳԵԼԻՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ :

Ի ԹՈՒԻՆ ՀԱՅՈՑ ՌՄԹ ՄԱՅԻՍ Ժ. ՕՐՆ,
ՍՈՒՐԲ ՇԻՆՈՒԱԾՍ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆԻՆ,
ԵՒ Ա.ՅՂ ՍԵՆԵԱԿՍ ՀՆԴ ՊԱՐՍՊԻ,
ՄԵԾԱՒ ՋԱՆԻՒ ԿԱՏԱՐՈՂԻ
Ի ՀԱՅՈՑ ԳՐՈՑՆ ԹՈՒԱՀԱՇՈՒԻ,
ԱՅՍՔԱՆ ԱՄՕՔ ԱՇԽԱՏՈՂԻ
ԱՐԻԱԶԱՆ ՓՈՒԱՆՈՐԴԻ
ՀՆՏԻՐ ՎԵՀԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԻ,
ՏԷՐ ԵՂԻԱ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ,
ՈՐ Է ՏԵՂԵԱՒ ԽԱՐԲԵՐԴԱՑԻ.
ԳԻՇԵԼ ՋԱՆՈՒՆՆ Է ԱՐԺԱՆԻ :

« Եկեղեցւոյն մէջ, մտնողին ձախ դին Կիրակոս կաթուղիկոսին գերեզմանը կայ, որ 1825ին Խոզան օղլուի բռնութենեն ազատիլ ուզելուն համար թունաւորուեցաւ ու մեռաւ : Տապանը ամենապարզ է ու վրան գրուածք ալ չունի : Կաթուղիկոսին աթոռը ճերմակ մարմարիոնէ է՝ Կոստանդնու-

appartiennent tous à cette famille, qui, seule, a le privilége de donner des catholicos à l'Eglise arménienne de la Cilicie.

« Le monastère où réside actuellement le patriarche fut construit sous le catholicosat de Guiragos, sur l'emplacement du Tarbas, et avec les matériaux de l'ancien palais des Roupéniens. Ce couvent, qui occupe une assez grande étendue, est entouré d'une forte muraille affectant la forme triangulaire; diverses constructions y ont été élevées sans ordre, sans goût ni méthode.

« Dans un kiosque en bois dominant la ville est l'appartement qu'occupe le patriarche. Sur un point plus élevé est un autre kiosque, qui renferme une vaste salle servant de chambre du conseil; c'est dans cette pièce que le patriarche donne audience aux étrangers.

« L'église, qui est entretenue avec soin, est la seule construction remarquable du monastère; le chœur est antique, tandis que le reste de l'édifice est une construction moderne, fondée par le patriarche Guiragos, et achevée en 1810. La porte principale est surmontée d'une inscription en vers rimés, dont je donne ici le texte et la traduction :

JE SUIS LA PORTE QUI DONNE ENTRÉE A LA LUMIÈRE CÉLESTE,
AU BANQUET DE LA LUMIÈRE DE GLOIRE,
CAR ICI SE VERSE LE VIN SACRÉ
ET SE FAIT L'IMMOLATION DE L'AGNEAU IMMORTEL,
DU TEMPLE APPUYÉ SUR LA COLONNE DE GRACE,
NOUVELLEMENT ÉLEVÉE;
MOI (la porte) ET MON ÉDIFICE (l'Eglise),
NOUS AVONS ÉTÉ ÉLEVÉS AUX FRAIS DU SEIGNEUR GUIRAGOS,
PATRIARCHE SUBLIME, QUI S'APPUYE SUR LA PAROLE CÉLESTE,
TRÈS-PIEUX ET REMPLI DE L'ESPRIT-SAINT.

DANS L'ANNÉE DE L'ÈRE ARMÉNIENNE 1259, LE 10 MAI,
CE SAINT ÉDIFICE A ÉTÉ ÉLEVÉ,
AINSI QUE LES CONSTRUCTIONS ET LE MUR D'ENCEINTE,
PAR LES EFFORTS EXTRÊMES DE CELUI QUI A FAIT CETTE OEUVRE
DANS L'ÈRE CI-DESSUS EXPRIMÉE,
PAR LES SOINS DE CELUI QUI A TRAVAILLÉ UN GRAND NOMBRE D'ANNÉES,
LE ZÉLÉ VICAIRE DU SUBLIME ET ILLUSTRE GUIRAGOS,
SEIGNEUR ELIE, ÉVÊQUE, ORIGINAIRE DE KHARPERT,
DONT LE NOM MÉRITE D'ÊTRE RAPPELÉ (dans les prières).

« Dans l'intérieur de ce monument, on remarque, à gauche en entrant, la tombe du patriarche Guiragos, que le chef de la montagne de Kussan fit empoisonner en 1825, pour avoir cherché à se soustraire à son autorité. C'est un sarcophage d'une extrême simplicité et sans inscription. On voit, dans

պօղոսեն եկող հայ բանուորներու ձեռքով շինուած ի Սիս : Թիւրքմէններուն արծաթասիրութիւնը չգրգռելու մտքով, խորանին զարդերը անշուք ու տգեղ են. նոյն վախճանաւ եկեղեցւոյն գանձն ալ Լուսաւորչայ խորանին ձախ կողմը փոքրիկ մատրան մը մէջ զգուշութեամբ պահուած է :

« Լուսաւորչայ մատրանը մէջ շատ մը մասունքներ կան որ մեծ յարգ ունին Կիլիկեցի Հայոց առջեւը. անոր համար ալ որ կաթուղիկոսական աթոռոյն օրինաւորութիւնը կերպով մը անոնց վրայ հաստատուած է : Գլխաւոր մասունքներն են սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին, սրբոյն Նիկողայոսի, սրբոյն Սեդրեստրոսի եւ Պարսամայ ճգնաւորին աջերը :

« Սրբոյն Գրիգորի աջը Սսայ գանձարանին ամենէն նշանաւոր մասունքն է, յունական ոճով քանդակած արծըրէ աջի մը մէջ, եւ ցուցամատին վրայ զմրուխտէ մատնի մը ունի. կերեւնայ թէ ատենով ոսկեզօծ է եղեր :

« Սրբոյն Նիկողայոսի Զմիւռնոյ հայրապետին աջն ալ արծըրէ աջի մը մէջ է, բայց շինքը առաջինին չափ զարդարուն չէ : Սրբոյն Սեդրեստրոսինն ալ նոյնպէս :

« Իսկ Պարսամ ճգնաւորինը դիպակներով պատած ու արծըրէ ձուաձեւ տփի մը մէջ դրուած է : Այս չորս մասունքները թափօնու արծըրէ սնտուկի մը մէջ են որ այլ եւ այլ բարակ բանուածքներով ալ զարդարուած է :

« Միաբաններուն ցուցուցած մեկ ուրիշ հնութիւնն ալ Յակոբ կաթուղիկոսին եմիփորոնն է՝ Հալէպ շինուած. ծայրերուն վրայ ոսկեթել գրերով այս յիշատակարանը կայ.

ԿԱՋՄԵՑԱՒ Ի ԹՎԱԿԱՆԻՍ ՄԵՐՈՒՄ Ո ԵՒ ՀԳ (683) ԱՄԻՆ.
ԱՍՏՈՒԱԾ ՈՂՈՐՄԻ ԱՍԱՑԻՔ ԱՇԽԱՏՈՂԱՑ ՍՈՐԻՆ. ԱՄԷՆ :

ՆԿԱՐԵՑԱՒ ԷՄԻՓՈՐՈՆՍ Ի ՔԱՂԱՔԻՆ Ի ՀԱԼԱՊ Ի ՎԱՅԵԼՈՒՄՆ ՏԻՐ ՅԱԿՈԲ ՔԱՋ ԲԱԲՈՒՆԱՊԵՏԻՆ. ԶՈՐ ՏԻՐ ԱՍՏՈՒԱԾ ՄԵՐ ԲԱՐՈՒ ՎԱՅԵԼԵԼ ՏԱՅՑ. ԱՄԷՆ :

« Այս եմիփորոնը Հռոմկլայեն Սիս բերուած է ԺԳ դարուն վերջերը, եւ կաթուղիկոսները զգուշութեամբ կը պահեն, վասն զի կարծեն թէ սրբոյն Ներսեսի Շնորհալւոյն եմիփորոնն է. բայց

le chœur, le siége patriarcal en marbre blanc, fait à Sis, par des ouvriers arméniens venus de Constantinople. Pour ne pas tenter la cupidité des chefs turkomans, l'autel a été garni d'ornements d'assez mauvais goût et sans valeur. Dans le même but, le trésor de l'église a été renfermé et caché avec soin dans une petite chapelle à gauche de l'autel de saint Grégoire l'Illuminateur.

« Les moines conservent dans la chapelle de saint Grégoire plusieurs reliques, auxquelles les Arméniens de la Cilicie attachent un grand prix, et qui sont pour eux d'un immense intérêt, en ce qu'elles constituent la légitimité du siége patriarcal. Les principales sont les dextres de saint Grégoire Loussavoritch, de saint Nicolas, de saint Sylvestre, et le bras de l'ermite Barsame.

« La dextre de saint Grégoire est assurément la relique la plus importante de l'église arménienne de Sis; elle est renfermée dans un bras d'argent, sculpté dans le style byzantin, avec un anneau soudé à l'index et orné d'une émeraude; on y remarque des traces de dorures.

« La dextre de saint Nicolas, patriarche grec de Smyrne, est aussi conservée dans un bras en argent, mais d'un travail plus simple que le premier. Le bras de saint Sylvestre est enfermé comme les deux précédentes reliques.

« La main de l'ermite Barsame, enveloppée d'étoffes, est conservée dans une boîte de forme ovale, en argent. Ces quatre reliques sont placées dans une châsse en argent massif, ornée d'arabesques ciselées.

« Les moines conservent et montrent une autre relique : c'est le pallium du patriarche Agop, fait à Alep, et sur les extrémités duquel on lit deux inscriptions en lettres brodées d'or, et que voici :

A ÉTÉ FAIT L'ANNÉE 683 DE NOTRE ÈRE.
DITES : DIEU FASSE MISÉRICORDE A CELUI QUI A FAIT CE PALLIUM. AMEN !

CE PALLIUM A ÉTÉ DESSINÉ DANS LA BELLE VILLE D'ALEP, A L'USAGE DU SEIGNEUR JACQUES, SAVANT DOCTEUR, AUQUEL DIEU ACCORDE DE S'EN BIEN SERVIR.
AMEN !

« Ce pallium fut apporté de Roum-Kalè à Sis, à la fin du XIII^e siècle, et les patriarches le conservent avec soin, parce qu'ils croyent qu'il a appartenu à saint Nersès Schnorhali, dont le patriarcat est anté-

անիկայ Յակոբ Գիտնական կաթուղիկոսեն հարիւր տարի առաջ էր :

« Եկեղեցւոյն գանձատանը մէջ պահուած են նաեւ երկու արծաթապատ աւետարան. մէկը մագաղաթի վրայ է՝ քառածալ, Լեւոն Ե թագաւորին օրերը՝ Հայոց ՉՉԲ (782) (1333) թուին գըրուած Ջորովանքին մէջ. մէկալը միածալ՝ նոյնպես մագաղաթէ, Կոստանդին Դ թագաւորին առեներ գրուած՝ ՉԼԴ թուին (794) (1345) :

« Միաբաններըը շատ զգուշութեամբ կրպահեն այն երկու աւետարանները, մանաւանդ երկրորդը, որ մտքերնին դրած են թէ Լեւոն Բ թագաւորին ձեռքովը գրուած է :

« Դարձեալ, վանքի գանձատան մէկ մեծ գարդն ալ՝ իր արժէքին համար՝ է մեռոն եւիեյու անօթը՝ գմբերաձեւ տապանակի մը մէջ դրած, բոլորն ալ զուտ արծաթ. այս անօթը՝ Տիւզեանց ազգատոհմին ընծան է Կոստանդնուպօլսեն եկած :

« Շատ մը սկիհ, սրբատուփ եւ ուրիշ սպասներ ալ կան որ նոր են ու Պօլսոյ, Զմիւռնիոյ եւ Հալէպի արուեստաւորաց շինքեր, եւ մասնաւոր կատարելութիւն մը չունին :

« Սսայ վանքին մէջ գրատուն մըն ալ կայ, ուր ձեռագիր եւ տպագիր գրքերը խորշերուն մէջ իրարու վրայ դիզուած են. այն գրատունը մտնելու հրամանը շատ դժուարութեամբ տուաւ ինծի կաթուղիկոսը, ըսելով թէ անոր դուռը տարին մէյմը միայն կըբացուի :

« Գրատանը մէջ հարիւր, քառասունըհինգ կտոր ձեռագիր կայ, երկու հարիւր չիսուն հատոր ալ տպագիր. բոլորն ալ եկեղեցական գրքեր : Ձեռագիրները նոր են, ու ԺԶ դարեն աւելի հնութիւն ունեցող չկայ. հինները ցրուեր են Յոպպէ, Կոստանդնուպօլիս, Էջմիածին, եւ այլն : »

Պ. Լանկլուան հոս Սսայ վանքին 145 կտոր ձեռագրաց ցանկը կըդնէ. բայց մենք անոր մէջ երեւելի գրուածք մը չենք տեսներ բաց ի Ոսկերերանի մեկնութենեն չորեքտասան քղքոջ Պօղոսի : Յետոյ կաթուղիկոսին իրաւասութեանը վրայ խօսելով կըսէ.

« Սսայ կաթուղիկոսին իշխանութեանը տակն են Ատանայի, Մարաշի, Հալէպի ու Կիպրոսի բդեշխութիւնները, ուր չիսունուիրեք եկեղեցի ու չորս վանք կայ. թեպետ եւ իր բնակած երrieur d'un siècle à celui de Jacques Ier Kidnagan.

« Deux Evangiles reliés en argent font aussi partie du trésor de l'église. Le premier est un petit in-4° en parchemin, écrit sous Léon V le Jeune, l'an ՉՃԲ (782 de l'ère arménienne), au couvent de Tsorovank. L'autre est un in-folio, aussi en parchemin, écrit sous le roi Constantin IV (Lusignan), l'an ՉՂԴ (794).

« Les moines conservent précieusement ces deux Evangiles, mais surtout le dernier, qu'ils croient avoir été écrit de la main du roi Léon II.

« Enfin, le principal ornement du trésor du couvent, comme valeur intrinsèque, est le vase des huiles saintes, renfermé dans un tabernacle surmonté d'une coupole, le tout en argent massif doré. Ce tabernacle provient d'un don fait au monastère par la famille Duz-Oglou, de Constantinople.

« Je ne décrirai pas les calices, ciboires et autres vases de l'église, qui sont modernes et proviennent des fabriques de Constantinople, de Smyrne ou d'Alep, et qui, d'ailleurs, n'ont rien de remarquable.

« Le monastère de Sis possède une bibliothèque, qui se compose de manuscrits et d'imprimés, entassés sur des rayons et sans ordre, dans une salle dont le patriarche hésita longtemps à me livrer l'entrée, sous le prétexte qu'on ne devait en ouvrir la porte qu'une fois l'an.

« La bibliothèque renferme cent quarante-cinq manuscrits, et seulement deux cent cinquante volumes imprimés : ce sont des livres liturgiques sans importance. Les manuscrits sont modernes et ne remontent pas au delà du XVIe siècle ; les anciens ont été dispersés, tant à Jaffa qu'à Constantinople et à Edchmiadzin, etc. »

M. Langlois donne ici le catalogue des cent quarante-cinq manuscrits que possède le monastère de Sis. Nous n'y voyons rien de remarquable, excepté le *Commentaire snr les Epîtres de saint Paul*, par saint Jean Chrysostome. Il parle ensuite de la juridiction du patriarche de Sis :

« Quoique formant en quelque sorte une enclave chrétienne dans les possessions de Khozan-Oglou, la juridiction du patriarche de Sis s'étend, dit-il, sur les pachaliks d'Adana, de Marach, d'Alep et de

կիրը բոլորովին Խոզան օղլուին ձեռքն է :

« Անաւասիկ Սսայ կաթուղիկոսին իրաւասութեան տակն եղած բդեշխութեանց ցուցակը.

	Տուն.	Եկեղեցի.	Վանք.
ԱՏԱՆԱ.			
Սիս.	200	3	1
Ատանա . . .	800	4	»
Տարսոն. . . .	100	1	»
Կեավուր տաղը (գաւառ).	50	»	»
ՄԱՐԱՇ.			
Ֆուռնուզ. . .	600	7	1
Հաճին.	5,000	3	1
Մարաշ. . . .	700	6	»
Զէյթուն (գաւառ.)	3,000	9	1
ՀԱԼԷՊ.			
Անթաբ. . . .	1,200	6	»
Հալէպ. . . .	200	2	»
Անտիոք . . .	900	10	»
Քիլիս.	150	1	»
ԿԻՊՐՈՍ	400	1	»
ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼ ՏԵՂԻՔ.			
Սելեւկիա (Սելեֆքէ).	10	»	»
Կեսարիա (Ղայսերի).	15	»	»
Իկոնիոն (Ղոնեա). . . .	20	»	»

« Սսայ կաթուղիկոսին եկամուտները կամաւոր տուրքերէ են որ իւրաքանչիւր քաղաքաց եպիսկոպոսները վարդապետներուն ձեռքովը կը-ժողվեն կաթուղիկոսին իրաւասութեանը տակ գտնուող Հայերէն : Այս տուրքը տարին երկու անգամ կը-ժողվուի, ինչպես որ վանքին հաշիւներէն ալ տեսայ : Հարուստներուն տուածը բաւական առատ է. իսկ աղքատները շատ անգամ մէկ փողէն (փարայէն) աւելի չեն տար. եւ սակայն որովհետեւ այս տուրքը ճիշդ կը-վճարուի եւ կաթողիկոսը եօթանասուն հազար դուրուշ կը-ժողվը տարին, անով Խոզան օղլուի Թիւրքմէններուն պահանջմունքները կը-կատարէ, վանքին ալ ծախքը կը-հոգայ որ շատ բան մը չէ :

« Սսայ վանքին մէջի անձինքը՝ կաթուղիկոսէն զատ ասոնք են. երկու արքեպիսկոպոս, մէկ եպիսկոպոս եւ տասուերկու վարդապետ. ասոնց վեցը Զէյթունի ու Հաճինի եկեղեցիները կառավարելու յուղարկուած են : Ատանայի մէջ ութը քահանայ կայ, Տարսոնի մէջ երեք, Մոփսի մէջ մէկ, Փիւռէք-պօղազին մէջ մէկ : Մարաշի բդեշխութեանը մէջ քսանըհինգ քահանայ կայ, իսկ Հալէպի բդեշխութեանը մէջ յիսուն՝ վարդապետներն ալ մէկտեղ առնելով :

Chypre, où l'on compte cinquante-trois églises et quatre monastères.

« Voici le tableau de la juridiction du catholicosat de Sis sur les pachaliks que je viens de citer :

	Maisons.	Eglises.	Couvents.
ADANA.			
Sis.	200	3	1
Adana	800	4	»
Tarsous	100	1	»
Guiawour-Dagh (District de).	50	»	»
MARACH.			
Fournous. . . .	600	7	1
Hadjin	5,000	3	1
Marach	700	6	»
Zeithoun (District de). . .	3,000	9	1
ALEP.			
Aïntab.	1,200	6	»
Alep.	200	5	»
Antioche. . . .	900	10	»
Kilis.	150	1	»
CHYPRE	400	1	»
DIVERS.			
Selefké	10	»	»
Césarée	15	»	»
Konieh	20	»	»

« Les revenus du patriarche de Sis consistent en une imposition volontaire que les primats des villes, aidés des vartabeds, prélèvent sur tous les Arméniens qui relèvent de la juridiction du catholicosat. Cette contribution se lève deux fois l'an, ainsi que j'en ai eu la preuve en consultant les registres du couvent. Les familles riches y figurent pour d'assez fortes sommes, tandis que les pauvres ne donnent souvent qu'un para. Cependant, cet impôt se payant très-exactement, le patriarche perçoit chaque année soixante mille piastres du Grand-Seigneur, soit douze mille francs, avec lesquels il satisfait aux exigences des beys turkomans de Khozan-Oglou, et fait face aux dépenses du couvent, qui sont peu considérables.

« Le personnel du monastère de Sis se compose, outre le patriarche, de deux archevêques, d'un évêque, de douze moines, dont six sont détachés dans les monastères de Zeithoun et d'Hadjïn, où ils desservent les églises de ces deux villes. On compte huit prêtres à Adana, trois à Tarsous, un à Missis et un autre au *Kulek-Boghaz* (Portes de Cilicie). Le pachalik de Marach compte vingt-cinq prêtres; celui d'Alep, le double, y compris les prélats.

« Կաթուղիկոսին սովորական հագուստը երկայն վերարկու մըն է մրնագոյն՝ մէջը մուշտակ սպատած՝ գլուխն ալ մեծկակ փաթթոց մը ունի կապտագոյն: Եկեղեցական հանդէսներու ատեն ձեռքը արծըրէ բարձր գաւազան մը կըբռնէ, գլուխն ալ արծըրէ սաղաւարտ մը որ կայսերական թագի ձեւով է:

« Հիմակուան կաթուղիկոսն է Միքայէլ Բ, որ Սիս ծնած ու 1832 ին յաջորդած է Եփրեմ Բ կաթուղիկոսին. ութսուն տարին անցուցած ծերունի մըն է, եւ հոգեւորական գործերը յանձնած է Գեր. Կիրակոս արքեպիսկոպոսին: Ասիկայ Միքայէլին ազգականն է եւ յաջորդը պիտի ըլլայ. սիրելի է Հայոց, եւ միանգամայն ինքնագլուխ պէյերուն հետ կըջանայ աղէկ վարուիլ՝ որպէս զի նոր նոր նեղութիւններ չտան կաթուղիկոսին, միաբաններուն եւ իրենց հարկատու Հայերուն որ այնպիսի հարստահարութեանց դէմ կենալու չափ բազմաթիւ չեն: »

Պարոն Լանկլուային տուած տեղեկութեանցը մէջ թեպետ յայտնի է քանի մը բանի ճիշդ չըլլալը, բայց մենք առ այժմ հարկ համարեցանք այսչափով գոհ ըլլալ, մինչեւ որ Սսայ կաթուղիկոսարանէն ուղղակի սպասուած տեղեկութիւնները ձեռքերնիս հասնին, եւ հրատարակենք: Միայն թէ այժմէն կրկիսթանք մեկ սխալը ուղղելու, ըստ սիրալիր ազդարարութեան Սսայ Սրբազան Կաթուղիկոսին փոխանորդ Գերապատիւ Տեառն Յովհաննու Արքեպիսկոպոսի. այսինքն թէ Խոզան օղլուին մականունն է Չաաըրճը Մեհեմետ Աղա, եւ ոչ Կաթըրճը, ինչպէս որ Պարոն Լանկլուան դրած էր:

Դարձեալ յայտնի է որ այժմու սրբազան Կաթուղիկոսը Տէր Կիրակոսն է, որուն խոհական, աչալուրջ եւ ազգասէր կառավարութենէն մեծամեծ յոյսեր կան յառաջադիմութեան ազգիս որ ի Կիլիկիա:

« Le costume habituel du patriarche consiste en une longue robe brune flottante doublée de fourrures et en un large turban bleu. Dans les cérémonies religieuses, il tient un long bâton en argent; sa tiare, du même métal, a la forme d'une couronne impériale.

« Le patriarche actuel se nomme Michel II; il est né à Sis, et a succédé en 1832 à Ephrem II. C'est un vieillard plus qu'octogénaire. Il laisse le soin des affaires spirituelles à un archevêque, monseigneur Guiragos, son parent, qui doit lui succéder sur le siége patriarcal, et qui, tout en se faisant aimer de la nation arménienne, cherche à entretenir des relations de bon voisinage avec les beys indépendants, toujours disposés à faire subir de nouvelles avanies au patriarche, à ses moines et aux Arméniens leurs vassaux, trop peu nombreux pour opposer la moindre résistance à leurs oppresseurs. »

Malgré quelques inexactitudes que nous avons aperçues dans l'article de M. Victor Langlois, nous croyons devoir nous contenter de ces notices, jusqu'à ce que nous ayons reçu celles que nous attendons directement du patriarcat de Sis. Cependant nous nous empressons de corriger ici une des fautes relevées par Sa Grandeur Mgr Ohannès (Jean), archevêque et vicaire du catholicos de Sis; c'est-à-dire que le nom de Khozan-oglou est *Tchaderdji* Méhemmed, et non *Katerdji*, comme l'avait donné M. Langlois.

Il est connu, en outre, que le catholicos actuel est Mgr Guiragos, dont l'administration sage, active et patriotique, fait espérer de grandes prospérités aux Arméniens de la Cilicie.

ՓՈԽՈՒՄՆ ԱՍՏԵՑԻ

ՊԱՐՈՆ ԽԱՉԱՏՐԻՑ ՊԱՐՏԻԶՊԱՆԵԱՆ.

Այս մեր ազգասէր, բազմահմուտ, բարեբարոյ եւ ազնիւ բարեկամին մահուան զոյժը այնչափ աւելի տրտմութեամբ լցուց մեր սիրտը՝ որչափ որ մօտերս ի Փարիզ եւ ապա ի Կոստանդնուպոլիս գտնուած ժամանակը մասնաւոր կերպով մը իր մտերիմ բարեկամութեան արդիւնքը վայելեր էինք նաեւ մենք Ամսագրոյս ծաղկելուն, ազգային Արեւելեան վարժարանին հաստատուելուն, եւ մեր ամենայն ձեռնարկութեանց յաջողելուն մէջ : Այսպիսի մեծ կորստեան մը վրայ զմեզ մխիթարողը աստուածային ամենասուրբ կամքն է. բայց ոչ սակաւ սփոփանք եղաւ մեր ցաւագնեալ սրտին նաեւ հետագայ ներբողական գրուածքը՝ որ հանճարեղ մտքի եւ զգայուն սրտի մը բնական եւ պերճախօս բղխումն է, եւ զոր ամենայն սիրով եւ փութով կը հրատարակենք (առանց ամենեւին փոփոխութիւն մը ընելու եւ ոչ իսկ ուղղագրութեանը մէջ) իբրեւ գեղեցիկ արձան յիշատակի ճշմարիտ բարեկամութեան հեղինակին առ հանգուցեալ բարեկամն մեր :

—

Բանի մ'օր կայ, բարեկամներու շատոր խումբ մը յոխիկ մըճջիկ ի գերեզման կ'ուղարկատրեր դագաղ մը... սեւաթոյր քօղով : Հեծկըլտուքներ ու հառաչանքներ կ'ընդհատեին մերթ ընդ մերթ բազմութեան խոր լռութիւնն ու կը խառնվեին քահանայից ու երգեցիկ մանկըտոյն դամբանական տխուր եղանակներուն :

Ո՞վ էր անի որ դագաղին մէջ պառկած՝ իր շուրջը կը ժողվեր իր բարեկամներէն անոնք որ կըրցած էին իմանալ իր մահին սեւ լուրը : Ոչ ոք այն յուղարկաւորութեան ատեն արտասանել կ'իշխեր զայն անունը մանաւանդ որ այն յանկարծահաս սարսափելի հարուածին տակ ճընշված՝ սըրտապատառ կային ամենքն, իբր անշունչ : Ու ով արդեօք կ'իշխէ հարցնել առջի բերան, երբ ամբաւ յուղարկաւորութիւն մը հանդիպի, թէ ով է այն մարդն որ դագաղին մէջ կը պառկի : Ով կ'ըլլայ ըլլայ. ամեն մարդ, ծանօթ ու անծանօթ, պատկառանօք կանգ կ'առնեն այն. դագաղին առջեւ եւ յարգական կեցվածքով կը բարեւեն այն մեռելն որ մարդ մն ալ մեզի պէս՝ այս աշխարհիս անցաւ, օրեր տեսաւ՝ է որ զրաւրր՝ է որ դժբախտ, կենցաղ մ'ունեցաւ քիչ-շատ մերինին նման, եւ որ ալ այժմիկ մեկ աշխարհէն ի միւս անցած է : Սակայն այս հանապազօր պատահած մահերուն մէջ, այն անհատնում մարդերուն մէջ որոնք ուշ կամ կանուխ իրենց օրը կը վճարեն, երբեմն ալ անհանգիստ կը պատահին, որոնց կեանքը՝ գրեթէ ուրիշ շատերու ալ կեանքն էր, որոնց վարքը՝ ուրիշ շատերու ալ վարքը, եւ որոնց մտածութիւնը՝ ուրիշ շատերու ալ մտածութիւնն էր եղած, որոնց արեւը վերջապէս՝ ուրիշներու վրա ալ կը ցոլացար, եւ երբեմն իսկ բովանդակ ազգի մը վրա :

Սասանկներէն մեկն էր անշուշտ Պարոն Խաչատուր Պարտիզպան, որի վերջին մնացորդաց յետին պատիւն ու մեծարանքը կ'ընծայվեր, այս տարի յուլիսի 20երորդ օրը :

Դուք՝ որ գուցէ արհամարհոտ քրմծիծաղ մը կը ձգէք սոյն անունը լսելով, տղայական չափազանցութեան մը տալով մեր այս խօսքերը. դուք՝ որ ձեր անբառամներէն մարմարիոն մատոյներու համար կը պահէք. դուք՝ որ ձեր բանաստեղծական յանգերը ոսկի դափնիներու միայն սեպհականած էք, դուք չ'էք կրնար զգալ ինչ որ զգացին անոնք որ ըզՊարտիզպան կը ճանչէին, որ անոր ըրած ազգային բարիքները գիտէին, եւ որ անոր գլխի ու սըրտի ազնուական կիրքերը փառքերէ, պատիւներէ ու ոսկի պսակներէ վեր կը համարէին : Անի որ սոյն տողերս կը գրէ՝ այն այժմիկ, ցաւագին սըրտով, անոր կեանքին վերջին մասին վկայ ըլլալով կը գրէ. բարեբաստիկ անձներէն է ինքն այ որ Պարտիզպանին պատուական բարեկամութեան բարիքները վայելած են. անոր սըրտին էն խորին ծալքերը բացված են իր աչքին առջեւ ու քանի մը տարի անոր հետ գրեթէ մի կեանք անցուցած է մտքով ու գաղափարներով : Ափսոս, ինք՝ զինքն արդէն շատ տկար կը զգայ՝ տարիներով իր աչքին առջեւ ունեցած օրինակը ամենուն աչքին առջեւ այ գծագրելու համար :

Պարոն Պարտիզպանին ծնունդն է 1809, Նոյեմբեր 14, Պօսֆորի Իսկիւտար քաղքին մէջ : Թուականը միայն կը ցուցնէ թէ մեր ազգին համար խառաբի եւ յետին տգիտութեան ժամանակի մը մէջ է ծնած, երբ ոչ դըպրոց, ոչ գիրք, ոչ դաստատ եւ ոչ իսկ բնաւ ուսման սէր ու յարգ կար ազգին մէջ : Իր խոնարհ ու աղքատիկ ծնունդն ալ կը զըրկէր զինքն անտարակոյս դաստիարակութեան այն ցանցառ միջոցներէն որ կային ալ են՝ հարուստներուն էին պահ-

ված: Ի՞նչպէս կըրցաւ իր ուսումնասիրութենէն ու մանաւանդ իր բնական կոչումէն յառաջ մղեալ, այն տգիտութեան բանձրամած խաւարներու միջեւէն եւ իր ընտաստ վիճակէն, լեզուաց եւ գիտութեանց լուսաւոր բեւերու վրա բարձրանալ, եւ միջեւ մեր օրերն իսկ, գիտցած լեզուներովը, գիտութիւններովը, գըրական հրմտութիւններովը, պես պես ներհուն տեղեկութիւններովը եւ մանաւանդ խոհական գլխովն ու ազնւական սըրտովը, հազուագիւտ անձերէն մէկն հանդիսանալ ազգիս մէջ: Ասի միշտ նշանաւոր անձերու մեծաշնորհ է եղած, եւ միայն Աստուած գիտէ յետին ետեմութեան մէջէն ազգի մը լուսաւորութեան բեւարկուներ յարուցելու գաղտնիքը:

Պարոն Պարտիզպան՝ ազգային գրականութեան ունեցած հրմտութիւններէն զատ, եւրոպական քանի մը լեզուներու ալ քաջածանօթ, անոնց մէջ ըստացած եր բնական գիտութեանց հրմտութիւն եւ քանակագիտութիւնն (մաթեմաթիք) իր ամենեն եւել սիրած ուսումնը եր, որի մէջ քաջ եւ երեւելիներէն մէկն եղաւ: Ափսոս որ գիտութեանց այս զանազան մասերուն վրա իր երկասիրութիւնները բազուն մնացած են, որ մէկն ալ բարեկամներու քով ցիրուցան[1]: Սակայն կան անանկ գործեր ալ, որոնք բեպետ յատկապես իր անունովը չ'են հրատարակված, բայց իր ներշընչելովը, քաջալերելովը, տուած յոյսերովը եւ իրմէ քաղված տեղեկութիւններով կամ իր սըրբագրութեամբը գլուխ եյած են: Իսկ իր արդիւնքը սակայն եւել մեծ է, որ ազգիս մէջ անանկներ յարուցած է ինք իր աշխատութեամբն ու խրախուսանօքը, որ կամաց կամաց կարող ըլլան՝ օր մը ազգին այդ պիտոյքները լըցնելու:

Ազգին տգիտութեան ու բռնատութեան ատենը, ինք ուսման ճաշակն առած՝ ինք նաեւ պարագլուխ կեցած է այն բարերար մարդոց, որոնք ազգին բըմբրած վիճակին մէջ անոր շարժում մը տալու, ուսման սերը ազգայնոց սըրտին մէջ արծարծելու, դըպրոցներու հիմնարկութիւն ընելու, դաստիարակութեան նոր նոր դիւրին մեթոտներ պատրաստելու, պարզ եւ ընտել ոճով դասագիրքներ խըմբագըրվելու եւ ճըշմարիտ դաստիարակութեան բարիքները ազգին վայելել տալու առաջին պատճառ ու շարժառիթ եղած են: Ի՞նչ կորովի ու հեռատես միտք պետք է, անանկ ատեն մը ազգին բարգաւաճման միակ ճարը դաստիարակութեան մէջ տեսնելու համար. ինչ եռանդ եւ հաստատմունքիւն պետք է ատի ազգին հասկըցնելու համար. որ աստիճան անձնուրացութիւն եւ ինչ աներկեւան սիրտ պետք է ամեն տեսակ արգելքներու դիմագրաւ ըլլալու համար. ինչ հայրենասիրութիւն եւ անյողդողդ արիութիւն պետք է ամեն տեսակ հալածմանց համբերելու համար: Օ՜ն, երբ մարդս ներկային մէջ միայն ընկըղմած ըլլար, երբ անոնուն ապագային հաւատ չունենար իր ներսեն, երբ վերջապես սահմանաւոր եւ ժամանակաւոր ըլլային մարդուս ակնկալութիւնները, ինչու առաքինի մարդը այս աստիճան նահատակութեան յանձնառու ըլլար, մինչեւ գոհ ընելու չափ իր անձը հայրենեաց սիրոյն եւ ազգին ապագային համար, 'զոր եւ ոչ իսկ աչքովը տեսնելու եւ մխիթարվելու յոյսն ունի: Եւ լաւ ուշ դրէք. հայրենիք մը որ կայ, հայրենիք մը որ իր փառքին մէջ կըփայլի, սիրելը դիւրին է. իսկ Պարտիզպան՝ այն հայրենեաց ընտիրած եր 'զինքը, որ ընկած եր եւ անփառունակ...:

Պարոն Պարտիզպան՝ իր 'ասպարէզ մտած օրէն իրեն խոչընդոտ ունեցաւ, գլխաւորապես՝ ռամկութեան այն անմոռնի գաղափարները, որ իր ատենին տիրող գաղափարներն էին: « *Ուզզահանն ու Սեւասկոնը վոր չը կըշտացնէր*, » եւ « *Շատ կարգալը անհաւատութիւն կը բերէ*, » այս առածները հասարակութեան ոսկրներուն ծուծին մէջ անցած էին. ռամիկն ապանկ միտքերու հետ ի մի մարմին եղած եր: Այս եւ ասոնց նման նախապաշարումները խլել հանել անոնց մըտքին մէջէն եւ փոխանակ նոր գաղափարներ տընկել, բոլոր հասարակութիւնը յ'այր այլ փոխել, ուսումնատեաց ազգ մը ուսումնասեր ընել... այս ինչ երազ. եւ ահա եղաւ Պարտիզպանին եւ իր այն ատենի համախոհներուն արդիւնքը: Դարձեալ ուսումնականաց անպատիւ վիճակը, *Վարժապետի* ընտաստացեալ անունը, այն կոյր տգիտութեան ատեն ոչ սակաւ արգելք էին իր ուսումնասեր փափաքներուն կատարմանը. զի այնպիսի ընտաստ կարծված վիճակի մը մէջ՝ մարդուս խօսքը ազդեցութիւն չ'ունենալով՝ արձագանգ ալ չ'ունենար, եւ անանկով միս միանակ մնացած բոլոր ազգին մէջ, կը նայիս բարե-

[1] Կը յուսանք թէ մօտերս ի լոյս ընծայվի իր յօրինած Թըւագիտութեան (առիթմեթիք) մեկ պատուական ու ընդարձակ դասագիրքը, ինչպես ապահովցուցին մեզ իր աշկերտներէն մէկ քանին:

կամնէրդ անգամ կը խըղճաս վրադ, որովք ալ կը խըճտաս վրադ ու կը մեղադրես քեզ : Եւ ինչ անտանելի բան է հալածանքներու մէջ սա տեսակ մը հալածանքը, որ երբ դու օգտակար գործ մը գործելու սաստիկ համոզումն ու գիտակցութիւնն ունիս, եւ նոյն համոզմամբ աշխատած, տրքնած, միտքդ չարչարած, ղեղդ նեղը լծած, թանկագին ժամերդ եւ միջեւ անգամ առողջութիւնդ անխնայ զոհած քեան պաշտօնով : Առաջներդ՝ Մայր եկեղեցոյ ռասսմնարանին մէջ, յետոյ Իսկիւտարի ճեմարան անուանով համբաւեալ դըպրոցին մէջ, ետքերը Պէշիկթաշի եւ Իսկիւտարի դըպրոցներուն մէջ, քէ տնօրէնութեամբ եւ քէ իտալերեն կամ Ֆռանկերեն լեզուաց եւ քաղաքագիտութեան ու աշխարհագրական ռասմանց դասատուութեամբ, մեծ եւ անճանճիր աշխատութիւն ունեցար, եւ որ մեծ եւս է՝ շատ անգամ ալ ձրի:

ՊԱՐՈՆ ԽԱՉԱՏՈՒՐ ՊԱՐՏԻԶՊԱՆ

(Փորագրեալ ըստ լուսանկար օրինակին Խ. Պ. Միսաքեան:)

Ես այն բանին համար, կը նայիս ըրածիդ յարգը չը ճանչնալով, կ'ելնեն ծաղր կ'ընեն քեզ անդին, չըպիտոն մարդիկ... :

Երբ ազգը ռասման պիտանութեանը վրա քիչ շատ համոզված եր եւ վորձ մ'ընելու ետեւէ կ'ըլլար, բացված դըպրոցները մեկեն տեսին ըզՊարտիզպան, դասատուութեան բեմին վրա կամ ներքին նոգաբարձուԱրդիւնքն ալ իր աշխատութիւնը պսակեց : Լեզուագէտ ու բարեկիրթ պատանիներ դուրս ելան այն դըպրոցներէն եւ միջեւ հիմա պատիւ կ'ընեն ազգին :

Ասանկով Պարոն Պարտիզպան քիչ շատ իր փափաքին հասած կըրնար սեպվիլ. ազգին մէջ որ եւ է շարժում մը կար եւ ռասսմնասիրութիւնը երթալով

կը զարգանար : Իր ընկերած գործն ալ առաջ տանելու եւ նոյն եռանդով աշխատելու կարող անձեր էյած էին ազգին մէջ : Այն միջոցին ընկերաս իր համբաւ-դութիւնները յ'Եւրոպա, ուր ազգային պատանիներ կը տանէր իրենց ծնօղաց ծախքովը, Բարիզի դպրոցներուն մէջ զանազան արհեստ եւ գիտութիւն ուսնելու : Հոն ալ դարձեալ' առ նասարակ ամեն ազգային պատանիներու վրա ունեցած անձնուէր խնամքովը, անխոնջ հսկողութեամբը ու հայրաբար պաշտպանութեամբը, ոչ միայն այն պատանեաց ծնօղացը, այլ եւ Եւրոպացոց ալ սէրն ու համակրութիւնը կըրցաւ գրաւել իր վրա :

Բարիզեն դառնալուն' ան կարծես թէ յոգնած, ուժաթափ եւ ուրիշներու ցաւովը կըշտանալով իր դիւրազգած սիրտը նալած մաշած, ձեռնթափ աշխըրհի գործերեն, առանձնութեան մէջ կ'ուզէր բաղվիլ : « Պօլիս դառնալուս բուսական կեանք պիտի վարեմ » կը գրէր Բարիզեն, դեռ չը մեկնած : Երբ եկաւ ի Պօլիս, շատ բան կերպարանափոխ եղած էր, ազգային շարժումը յետ ընկըրկուած մ'ըլած էր. ազգին վիճակը հիմնական բարելաւութիւններ կը պահանջէր : Ուստի ազգին հարկեցուցիչ գործերը շատ խլեցին դարձեալ զինքն իր հանգիստեն : Ազգային Ռուսումնական խորհուրդին եւ Ազգային Սահմանադրական յանձնաժողովին էն գործունեայ անդամներեն մեկն եղաւ, եւ իր բազմաժամանակեայ փորձառութեամբը, սուր դատողութիւններովը եւ լուսաւոր խորհուրդներովը, մեծ մասնակցութիւն ունեցաւ երկու ժողովներուն ալ աշխատութեանցը մէջ :

Ասանկ անա' Պարոն Պարտիզպան, իր մարդու հասակ ունեցած օրեն մինչեւ իր վերջին ժամը, ամեն տեսակ գաղտնի թէ յայտնի յարձակմանց ու հալածմանց ենթակայ ըլլալով եւ զամենն արհամարհելով, մտադիր տարաւ ամենն ալ, առանց բնաւ իր շանը բընտրելու, ազգին համար ու ազգին համար միայն աշխատելով' իր ոգեպանիկը միայն խրնդրելով Աստուծմե, եւ ուրիշ իր անձնական հոգերը հովին տալով... : Ցիրաւի' մեծամեծ օգուտներ ալ ունեցան իր ազգասեր ջանքերը եւ իր ընկըսած օրեն մինչեւ այսօր ազգը քանի մը քայլ առած կըրնայ սեպվիլ յառաջդիմութեան ճամբին մէջ :

Ասոնք ըսելով անտարակոյս ըսել չ'ենք ուզեր թէ Պարտիզպան ինք մինակ էր այս դժարին գործն ի գլուխ հանօղ, ինք մինակ էր ազգին այս շարժումը հաղորդօղ : Չէ. մարդու մը արժանիքին ու յիշատակին դեմ անիրաւիլ չ'է մեր միտքը. գիտենք ու կը վկայենք անաչառ, որ իր հոգովը վառված ուրիշներ ալ կային որ իր ջանքերուն կ'ընկերանային եւ համաքայլ կ'ընթանային իր մտած ասպարեզին մէջ. բայց անոնցմե որոնք վաղ ընկան ամենակեր մահին ճիրանը, որոնք յուսահատ ազգին վիճակին վրա' շուտ պաղեցան իրենց եռանդեն, եւ կամ Դովտի կնոջ նման ետեւնին դառնան, աւաղելով դեռ մօտաւոր անցեալը : Պարոն Պարտիզպան չը լքաւ, չը վհատեցաւ, եւ միշտ ազգային շարժման գլուխն անցած, երբեք կանգ չ'առաւ : Լուսաւորեալ ազգասեր եւ հըզմայելիտ յառաջադէմ, երբեք յոյսին աճիւն իրեն ներուածքին չը պատճառեց, եւ երբեք անցեալն աւաղելու եւ ապագային երես դառնելու տկարութիւնը չ'ունեցաւ : Նոր նոր սերունդներ, նոր պատանիներ, նոր գաղափարներով միշտ 'զինքն իրենց համամիտ ու գործակից գտին, ուր որ պատանեկութեան չափագանց եռանդը եւ անփորձ հասակին տհասութիւնը' անկարելի կամ արտառոց բաներու ձեռնարկել չը-տային 'զիրենք :

Այս աստիճան անձնուիրում ազգային յառաջդիմութեան, եւ այսքան աշխատութիւն եւ այսքան արդիւնք, ներքի հին արդեօք Պարտիզպանին յիշատակին համար : Սակայն հոս չ'են լմընցնար իր առաքինութիւնները : Իր մեծ հոգին շատ ընդարձակ էր. ազգի մը սերը միայն չ'էր կըրնար 'զանի լըցնել : Կը սիրէր անի բոլոր մարդկութիւնը եւ ըզ մարդիկ ուրոյն ուրոյն : Վերջին տարիները ամեն բանե եւել պատմութիւն կարդալու ետեւէ ընկած եւ պատմութեան իմաստասիրութեան մէջեն իր հասուն խելքովը առողջ գաղափարներ քաղելով, մարդկային ազգին վիճակին բարելաւութեան ու բարոյական եւ նիւթական բարգաւաճման հոգը 'զիր գլուխն ալ կ'ըզբաղեցներ այս դարին տիեզերական եւ ազնուամիտ գլուխներուն հետ : Սակայն մարդկութեան վրա իր ունեցած փափաքներուն ու յոյսերուն մէջ չափաւոր' երբեք պատրանաց ըմպանակեն չ'էր արբած, եւ յանդուգն երազներով ու ծայրայեղ միտքերով' երեւակայութեան բռիչքներուն վրա' անկարելոյն ընփիւռները երբեք չ'էր խոյացած... : Ասանկ ընտիր եւ առողջ գաղափարներու տեր ապրելովը' մեծ պատիւ ըրաւ անշուշտ իր դատողութեանն ու մըտքին. իսկ մենք' միշտ առելի սիրած ու գնատած ենք, իրեն

քով, իր սըրտին ճիրքերը, իր անկեղծութիւնը, անշահասիրութիւնը եւ անձնուէր բարեկամութիւնը : Այնջափ էր իր անկեղծութիւնն ու անշահասիրութիւնը՝ որ մեծամեծ շահերու եւ պատիւներու առջեւ անգամ երբեք իր վճռակամ սիրտը չը գիջաւ, եւ մարդ մը կամ կարծիք մը շողոքորթելու ջան չը նըւաստացաւ : Բարձր վիճակի մարդոց հետ միշտ յարաբերութիւն ունենալով, այն յարաբերութիւնները՝ ուրիշներու ադեկութիւն ընելու եւ բարի խորհուրդներով ազգօգուտ հիմնարկութեանց ձեռնարկել տալու շահ ածեց : Աշխըրհի վայելքները չըկըրցան երբեք զինքը փորձել, ոչ ալ ոսկոյն փայլը կըրցաւ զանոր աչքը շլացնել կամ սիրտը նրապուրել : Ոչ միայն իր շահին չը զոհեց բնաւ ազգին կամ ընկերին բարիքը, այլ կարծես թէ այնքան ուրիշներու հոգը կը հոգար, որ իրենը բարձի բողի ըրած էր : Իր Քն ձեղ օրերուն անգամ՝ անտըրտունջ իր վիճակին վրա եւ մոռնալով ինքզինքը, բարեկամաց կարօտութիւնը լըցնելու, անոնց ցաւին ցաւակից ըլլալու եւ վիշտերը մեղմացընելու կ'ընթանար : Շատերը՝ մեր մէջեն, եւ այլազգիներէն ալ, իր բարերարութիւններովը ծածկած է : Կըրնայ ըսվիլ Պարոն Պարտիզպանին համար, թէ իր ճակատը գըրված էր « *ամէնուն ազէկութիւնը ուզել եւ ինը ազէկութեան երես չը տեսնել* : » Իր բոլոր կեանքը այս ճակատագրին լրումն եղաւ... :

Այս ամեն գեղեցիկ ճիրքերուն հետ՝ մեղադրանք մը կայ որ շատ անգամ լըսված է Պարոն Պարտիզպանին վրա եւ որմէ զատ այլ մեղադրանք ոչ ոք դրած է վրան. իր բարկասիրտ բնաւորութիւնը : Եւ ով արդեօք այս աշխարհին անցած ատենը՝ երկրես փոխ առած կաւին հետ՝ մարդկային բնութեան յարակից տկարութիւններէն գոնե մէկ երկուքը չ'է ունեցած : Սակայն՝ սայ'ալ գիտնալ պետք է որ բարկութիւնը միշտ եպերելի կիրք մը չ'է. կոիւ ընելն ալ, ինչպես կ'ըսվի հասարակօրէն նաեւ վիճաբանութեանց համար, ան'ալ ունի իր օգուտները. եւ վեհ մը՝ երբ օրինաւոր է, վիճաբանը մեղաւոր չ'է : Թող ուրիշներ ատի իրեն իբր մեծ պակասութիւն մը մեղադրեն, մենք մանաւանդ արժանիք մը կը սեպենք իրեն այն սըրտմտութիւնը, թէ իր պատիւը պաշտպանելու ատեն եղած ըլլայ, զի նախանձայոյզ էր իր պատիւին, եւ թէ երբ առանց մարդկային որ եւ է նկատման, առանց բնաւ աջառութեան, մեծամեծներու իսկ առջեւ՝ արդարին ու ճշմարտին ջատագով կը կենար : Ասոնցմէ զատ, թող որ միշտ նախապաշարմանց դեմ պատերազմելու հարկադրեալ էր. ինք միշտ ազգային կրօնին եւ ազգային յառաջդիմութեան միօրինակ նախանձախընդիր ըլլալով, այն հասուն միտքերեն էր որ ոչ կրօնը յառաջդիմութեան վնասակար կը կարծեն, ոչ յառաջդիմութիւնը կրօնին. ասով երկու հակառակ կարծիքներու մէջ, երկուքին ալ դեմ մաքառելու պարտաւորված էր : Մենք ալ կը վկայենք, իր փառքին համար արիաբար կըռնացաւ մինչեւ վերջին կետը, խաւարի տգիտութեան եւ յետադէմ կարծիքներու դեմ. եւ զոհ սըրտով ընենք, ի պատիւ յառաջդիմութեան փաստին, յաղթանակով դուրս ելաւ մտած տաժանելի պայքարէն, եւ որ աւելի մեծն է՝ ամբիծ եւ անդատապարտ... :

Ահա առաքինի կեանք մը. երբ մարդ մը ասանկ ապրեցաւ այս աշխարհիս վրա, երբ հայրենեաց սերը այնջափ ձեռին տարաւ, երբ այնքան ծառայութիւններ մատուց իր ազգին, երբ ուրիշին օգտակար ըլլալու առիթը երբեք ձեռքէ չը փախցընելով՝ զանկ միայն ունեցաւ ճշմարիտ բերկրութիւն իր տառապեալ կենցաղին մէջ, եւ երբ ասանկ առաքինի վարքովը բարի օրինակ եղաւ ամենուն, անի՝ իր առ մարդկութիւնն ու առ Աստուած ունեցած պարտքերը եւել եւելօք հատուց. պաշտօն մ'ուներ աշխըրհիս վրա, այն պաշտօնը արժանապես վարեց. մարդոց յիշատակութեանն ու Աստուծոյ վարձատրութեանը արժանի է անկէ ետքը : Ուստի Աստուած ալ ուզեց կընքել տարաժամ իր կեանքը եւ ի հանգիստ կոչել զինքը... Ալ՝ չ'է անի մեր մէջ : Ճշմարիտ քրիստոնեի կեանքովն ապրեցաւ, ուղղափառ քրիստոնեի մահովը մեռաւ : Հոգ ծածկեց թեպետ զանոր սիրտն անկեղծ, բայց ալացաւ հոգին յ'երկինս՝ առնել Քրիստոսէ արդարներու պատրաստեալ պսակն անթառամ..... : Մեզի ուրիշ բան չը մնար հիմա ընելու, բայց եթէ աշխատիլ անոր առաքինութեանցը հետեւելու, անոր պես ընկերասէր, ազգասէր ու մարդասէր ըլլալու. զի ասոնցմով կ'ըլլայ ճշմարիտ ու կատարեալ աստուածպաշտութիւն, որ է միակ իսկական արժանիք յ'այս ըստորինս եւ փառք անկապուտ :

Գ. Ս. ՕՏԵԱՆ

1 Օգոստոս 1856, Իսկիւտար :

ՓԱՐԻԶԵԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ

ՏԱՐԵԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ ՀԱՅՑԱՐՏՆՈՒԹԵԱՆ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԲԱԶՄԱԼԵԶՈՒ ՎԱՐԺԱՊԱՆԻՆ.

Օգոստոսի առաջին օրերը Արեւելեան Բազմալեզու Վարժարանին աշակերտաց հարցաքննութիւններն եղան առաջի վարժապետաց, եւ 10ին սուրբ պատարագէն ետեւ պարգեւաբաշխութեան հանդէսն ալ կատարուեցաւ՝ թեպետ առանց հրաւիրանաց եւ առանց կարգ դուրս փառաւորութեան, բայց մեծաւ գոհունեամբ սրտի վարժապետաց :

Այն իրաւացի գոհունեան եւ հաճութեան գլխաւոր պատճառ էր աշակերտաց բոլոր տարւոյն մէջ ցուցուցած անխոնջ աշխատասիրութիւնն ու գովելի ընթացքը. որով կըզուշակուի նաեւ յաջորդ տարիներուն մէջ տեսնուելու յառաջդիմութիւնները՝ վաքսունեն աւելի աշակերտաց վրայ, ի քաջալերութիւն վարժապետաց եւ աշակերտաց միանգամայն :

Վարժարանին դահլիճը զարդարուած էր աշակերտաց գանագան նկարներովն ու ուրուագիծներովը : Պարգեւաբաշխութիւնը երաժշտական նուագերգութեամբ սկսաւ, եւ վարժարանին պաշտօնական Տեսուչ Պարոն Տիփլոյ Գաղղիացին պարգեւներուն բաշխուելեն առաջ հետագայ համառօտ ճառը խօսեցաւ աշակերտաց .

« Սիրելի աշակերտք ,

« Գաղղիոյ ուսումնարաններուն մէջ հաստատուն սովորութիւն մը դարձած է՝ հանդիսաւոր պարգեւաբաշխութեամբ մը վերջացընել « ուսումնական տարին : Բաջութեամբ ու յաջողակութեամբ աշխատողներուն այնպիսի մըրցանակներ կը տրուին որ ուրիշի արտասունք « բաւիելուն պատճառ չեն եղած, բայց երբ « գովելի նախանձով մը քիչ մը արտասուած « ըլլան ոմանք. իսկ անոնց որ լիւմ բաղդ չեն « ունեցեր եւ կամ բարոյական արիութիւն, « քաղցրութեամբ յորդորանք մը կընդունին որ յոյսերնին չկտրեն գալ տարուան համար : Ինչպես որ յաղթութիւնը ձեռք ձգողը միշտ ըստուարագունդ բանակները չեն, այլ մանաւանդ հանճարը՝ կարգաւորութիւնն ու գործոյն արդարութիւնն է, այսպես ալ Աստուած « ամեն անգամ մշտադալար ճիւղերով չպսակեր ամենայն ընտրելոց ճակատները . կուգէ « որ աշխատանքով հիմնուածը աշխատանքով « պահպանուի , եւ շատ անգամ ամուլ ու անպատշաճ ինքնահաւանութեան մը մէջ թմրած « քնացած յաջողակութիւնը աթոռեն վար կրձգէ : « Բայց ես զձեզ երկայն խրատներով ձանձրացընելու միտք չունիմ. վասն զի ոչ չափազանց պարծենկոտութիւն կըտեսնեմ մէջերնիդ՝ յանդիմանութեան արժանի, եւ ոչ վիրաւորեալ « անձնասիրութիւն՝ դարմանուելու կարօտ . « միայն դրած եմ թէ իմ խօսքերես աւելի ձեր « կանխահաս իմաստութիւնը բաւական է պէտք « եղածը յիշեցընելու ձեզի :

« Յուսամ թէ այս վստահութիւնը ներելի կը« համարիք, պարոններ, ինծի պես անձի մը « որ ձեր ազգը կըսիրեմ ու կըմեծարեմ, եւ « բոլոր սրտանց անոր օգտակար ծառայութիւն « ընելու պատրաստ եմ : Վերջի տարիներուս « դիպուածներովը հարկաւ ծերունիք մխիթարուեցան եւ երիտասարդ մտքերը հասունցան : « Տեսնելով որ արեւմտեան տէրութիւնները Օսմանեան կայսերութենեն խնդրեցին բարեկա« մօրէն քրիստոնեայ ազգաց համար այն ար« տօնութիւններն որ Վեհափառ Արքայն իր « գթասիրութեամբը արդէն շնորհած էր, քրիս« տոնեայ ծերունիք կրկնեցին անշուշտ Սիմեոն « ծերունւոյն խօսքը թէ « Այսուհետեւ հանգիստ « կըմեռնինք , որովհետեւ մեր աչքովը տեսանք « նախախնամութեան մեր սերնդոց համար պա« տրաստած երջանկութիւնը » : Իսկ պատանիները աճեցին մեծցան՝ ինչպես որ ծաղկըները « սաստիկ անձրեւներէ ետքը կաճին կուռճանան:

« Հասկըցաք դուք, սիրելի աշակերտք, — վասն « գի խօսքս ձեզի համար ալ է, — թէ նունճքը մը« շակներու կարօտ է, եւ ապագայ յաջողութեանց աներկբայելի ըլլալուն համար հարկաւոր են արիական ձեռուըներ, վեհանձնա-

« կան սրտեր, եւ ուսումնազարդ խելքեր : Ձեր
« ազգին պատիւն ու յառաջադէմ յաջողակու-
« թիւնը հայրենի ժառանգութիւն մըն է որ ա-
« մենքնիդ ալ պարտական էք պահելու ու ծաղ-
« կեցընելու. երբոր այգւոյն Տերը գայ ամենուն
« ալ հաշիւները տեսնելու, գիտէ թէ ինչ պա-
« տիժներ եւ ինչ վարձքեր պիտի բաժնէ :

« Դուք որ ձեր հայրենիքը ձեզմէ աւելի կը-
« սիրէք, սիրելի մանկունք, վախեմ թէ պատժոյ
« արժանի պիտի համարուիք՝ թէ որ ձեր պարտ-
« քերուն ու այժմու հանդիսաւոր պարագանե-
« րուն մեծութեանը համեմատ ջանք չցուցընէք :
« Լսեցէք ուրեմն ձեր բարիքն ուզողին մէկ խրա-
« տը. Յարգերնին յաւ ճանչցէք այն պատուա-
« կան անձանց որ այս վարժարանս անթիւ
« նեղութեամբ կանգնելու առեն այս փափաքը
« միայն ունեցան որ իրենց ազգին որդւոցը ա-
« պաստանարան մը պատրաստեն, ուր անոնք
« գտնելով հայրենեաց քաղցը յիշատակները,
« ամեն վտանգներէ ու հրապուրանքներէ հեռու՝
« կարենան իրենց եղբայրացեալ գաղղիացինե-
« րուն հետ մէկտեղ մասնակից ըլլալ այն գիտու-
« թեան գանձուցն որ Գաղղիան առատասիրտ
« մօր մը պէս ամենայն ազգաց կըբաշխէ, եւ
« այնպէս հզօր գունդ մը կազմել եղբարց՝ ի
« պաշտպանութիւն եւ ի գործադրութիւն այն
« ամենայն լաւութեանց որով մարդս կազնուա-
« նայ ու իրաւցընէ մարդ կըլլայ :

« Տաք սրտով սովրեցէք գրազիտութիւնն որ
« մարդուս միտքը կըզմայլեցընէ ու բարքը
« կանուշցընէ, գիտութիւններն՝ որ գբնութիւնը
« կըսանձախարեն եւ նախախնամութեան գաղտ-
« նիքը մեզի կըյայտնեն. բայց աւելի զգուշու-
« թեամբ պահեցէք սրտերնուդ մէջ այն հաւա-
« տոյ աստուածային սերմունքը որ մօրերնուդ
« գրկին մէջ սկսեր էք ընդունիլ : Այդ հաւատքը
« ձեր ազգութիւնն է, ձեր դրօշակն է. եւ սուրբ
« Լուսաւորիչն Գրիգոր երկնքէն կըքաջա-
« լերէ զձեզ որ հաւատարիմ ըլլաք անոր : »

Ատենախօսութենէն ետքը մէկիկ մէկիկ կար-
դացուեցան աշակերտաց անուններն, ու մրցա-
նակները բաժնուեցան ըստ առաջիկայ ցուցա-
կին, յորում ազգաւ գաղղիացի աշակերտաց
անունները աստղաձեւ նշանով որոշուած են.

ԲԱՐԻ ՎԱՐՔ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

Ցարութիւն Զրաւուհեան Եւդոկիացի պատանին, որ երկրորդ դասու աշակերտներէն է, բոլոր ընկերակցացը մէջ միշտ գովելի գտնուած ըլլալով թէ բարի վարուց եւ թէ ուսումնասիրութեան կողմանէ, արժանաւոր դատուեցաւ մասնաւոր վարձատրութեան պատուոյ :

ԴԱՍ ԱՌԱՋԻՆ

ԱՌԱՋԻՆ ՄՐՑԱՆԱԿ. Յովհաննէս Գալստեան
Ստեփան Պալասանեան
Սողոմոն Դրանխոյեանց
ԵՐԿՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. Մկրտիչ Խաչիկեան.
ԵՐՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. Յովհաննէս Պըլըքլեանց
ՅՈՅԺ ԳՈՎԵԼԻՔ. Կարապետ Պըլըքլեանց
Գրիգոր Պըլըքլեանց
*Սքէֆին Միշլոյ
ԳՈՎԵԼԻՔ. Աստուածատուր Պըլըքլեանց
*Ալֆրետ Միշլոյ

ԴԱՍ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԱՌԱՋԻՆ ՄՐՑԱՆԱԿ. Անտոն Ագնաւորեան
ԵՐԿՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. Արտաշէս Պըլըքլեան
Ցարութիւն Մ. Մուրատեան
ԵՐՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. Ցարութիւն Քարավազեան
Գէորգ Ագնաւորեան
Հռոբերտ Յ. Ցարութիւն
ԳՈՎԵԼԻՔ. *Օպէռ Ժուռնէ
*Օկիւսթ Ժիռոյ
Տիգրան Ծերունեան
Նասիպ Քաֆաֆեան
Աբրահամ Քաֆաֆեան
*Ալեքսանդր Պոտրոյ

ՍԵՆՆԿԱՐՆԱԿ ԱՇԱԿԵՐՏՔ.

Ասոնք թեպետ հարցաքննութեան չմտնելնուն համար՝ միւս աշակերտաց պէս մասնաւոր վարձատրութիւն չունեցան, բայց իրենց խոհական զգուշաւոր եւ ուսումնասէր ընթացքովը գովութեան արժանի վկայեցան. Խաչիկ Մալխասեան Փափազեանց, Սիմոն Մ. Փափազեանց, Գրիգոր Խօնչկիլիւեան Փափազեանց :

ՀՐԱՀԱՆԳԻՔ ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒԻ

ԴԱՍ ԱՌԱՋԻՆ

ԱՌԱՋԻՆ ՄՐՑԱՆԱԿ. Յովհաննէս Գալստեան
Ստեփան Պալասանեան

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. Սողոմոն Դրանխոլեանց
ՑՈՑԺ ԳՈՎԵԼԻՔ. Գրիգոր Պըլըքլեանց
Մկրտիչ Խաչիկեան
ԳՈՎԵԼԻՔ. Յովհաննես Պըլըքլեանց
Կարապետ Պըլըքլեանց

ԴԱՍ Բ

ԽՈՒՄԲ ԱՌԱՋԻՆ

ԱՌԱՋԻՆ ՄՐՑԱՆԱԿ. Յարութիւն Մ. Մուրատեան
ԵՐԿՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. Յարութիւն Քարավազեան
Արտաշես Պըլըքլեանց
ԵՐՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. Անտոն Ազնաւորեան
Յարութիւն Զրասունեան

ԽՈՒՄԲ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՑՈՑԺ ԳՈՎԵԼԻՔ. Հռոբերտ Յ. Յարութիւն
Գեորգ Ազնաւորեան
ԳՈՎԵԼԻՔ. Նասիպ Քաֆաֆեան
Աբրահամ Քաֆաֆեան
Տիգրան Ծերունեան

ՀՐԱՀԱՆԳԻՔ ԳԱՂՂԻԱՐԷՆ ԼԵԶՈՒԻ

ԴԱՍ Ա

ԱՌԱՋԻՆ ՄՐՑԱՆԱԿ. Յովհաննես Գալստեան
ԵՐԿՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. *Ալֆրետ Միշլոյ
ԵՐՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. *Սթեֆեն Միշլոյ
ՑՈՑԺ ԳՈՎԵԼԻՔ. Ստեփան Պալասանեան
Մկրտիչ Խաչիկեան

ԴԱՍ Բ

ԽՈՒՄԲ ԱՌԱՋԻՆ

ԱՌԱՋԻՆ ՄՐՑԱՆԱԿ. Արտաշես Պըլըքլեանց
Յարութիւն Մ. Մուրատեան
ԵՐԿՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. Անտոն Ազնաւորեան
Յարութիւն Քարավազեան

ԽՈՒՄԲ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԱՌԱՋԻՆ ՄՐՑԱՆԱԿ. Յարութիւն Զրասունեան
ԵՐԿՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. Հռոբերտ Յ. Յարութիւն
ԵՐՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. Գեորգ Ազնաւորեան
ԳՈՎԵԼԻ. Աբրահամ Քաֆաֆեան

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԴԱՂՂԻՈՑ

ԴԱՍ Ա

ԱՌԱՋԻՆ ՄՐՑԱՆԱԿ. Մկրտիչ Խաչիկեան
ԳՈՎԵԼԻՔ. Ստեփան Պալասանեան
Յովհաննես Գալստեան

ՀՐԱՀԱՆԳԻՔ ԱՆԴԼԻԱՐԷՆ ԼԵԶՈՒԻ

ԴԱՍ Ա

ԱՌԱՋԻՆ ՄՐՑԱՆԱԿ. Ստեփան Պալասանեան
ԵՐԿՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. Յովհաննես Գալստեան
Սողոմոն Դրանխոլեանց
ԵՐՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. Մկրտիչ Խաչիկեան
ՑՈՑԺ ԳՈՎԵԼԻՔ. Գրիգոր Պըլըքլեանց
Յովհաննես Պըլըքլեանց

ԴԱՍ Բ

ԽՈՒՄԲ ԱՌԱՋԻՆ

ԱՌԱՋԻՆ ՄՐՑԱՆԱԿ. Յարութիւն Քարավազեան
Անտոն Ազնաւորեան
ԵՐԿՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. Հռոբերտ Յ. Յարութիւն
Արտաշես Պըլըքլեանց
ԳՈՎԵԼԻՔ. *Օկիւսթ Ժիռոյ
Գեորգ Ազնաւորեան

ԽՈՒՄԲ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԱՌԱՋԻՆ ՄՐՑԱՆԱԿ. Յարութիւն Մ. Մուրատեան

ԲՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԲՆԱԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ

ԴԱՍ Ա

ԱՌԱՋԻՆ ՄՐՑԱՆԱԿ. *Սթեֆեն Միշլոյ
ԵՐԿՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. Յովհաննես Գալստեան
ՑՈՑԺ ԳՈՎԵԼԻ. Կարապետ Պըլըքլեանց
ԳՈՎԵԼԻՔ. Գրիգոր Պըլըքլեանց
Մկրտիչ Խաչիկեան
*Ալֆրետ Միշլոյ

ԳԾԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԴԱՍ Ա

ԱՌԱՋԻՆ ՄՐՑԱՆԱԿ. Կարապետ Պըլըքլեանց
ՑՈՑԺ ԳՈՎԵԼԻ. Մկրտիչ Խաչիկեան
ԳՈՎԵԼԻՔ. Գրիգոր Պըլըքլեանց
Յովհաննես Գալստեան

ԴԱՍ Բ

ԱՌԱՋԻՆ ՄՐՑԱՆԱԿ. Յարութիւն Զրասունեան
ԵՐԿՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. Անտոն Ազնաւորեան
ՑՈՑԺ ԳՈՎԵԼԻ. *Օկիւսթ Ժիռոյ
ԳՈՎԵԼԻՔ. Յարութիւն Քարավազեան
Յարութիւն Մ. Մուրատեան
Նասիպ Քաֆաֆեան
Հռոբերտ Յ. Յարութիւն
Արտաշես Պըլըքլեանց

ՆԿԱՐԱԶՈՒԹԻՒՆ

ԱՌԱՋԻՆ ՄՐՑԱՆԱԿ. Աստուածատուր Պըլըքլեանց

ՏԵՍԱՐԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԴԱՍ Ա

ԱՌԱՋԻՆ ՄՐՑԱՆԱԿ. Աստուածատուր Պըլըքլեանց

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. Սողոմոն Դրանխոլեանց
ԵՐՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. Ստեփան Պալասանեան

ԴԱՍ Բ

ԱՌԱՋԻՆ ՄՐՑԱՆԱԿ. Գրիգոր Խօնչէկիւլեան

ԴԻՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՌԱՋԻՆ ՄՐՑԱՆԱԿ. Ստեփան Պալասանեան
Սողոմոն Դրանխոլեանց
ԵՐԿՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. Կարապետ Պըլըքլեանց

ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆ

ՓՆԱՐ ԿԱՄ ՋՈՒԹԱԿ

ԱՌԱՋԻՆ ՄՐՑԱՆԱԿ. Գրիգոր Պըլըքլեանց
ԵՐԿՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. Յովհաննէս Պըլըքլեանց
ԳՈՎԵԼԻՔ. *Սքէֆէն Միշլոյ
*Ալֆրէտ Միշլոյ

ԴԱՇՆԱԿ

ԽՈՒՄԲ ԱՌԱՋԻՆ

ԱՌԱՋԻՆ ՄՐՑԱՆԱԿ. Արտաշէս Պըլըքլեանց
ԵՐԿՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. Մկրտիչ Խաչիկեան
Անտոն Ագնաւորեան

ԽՈՒՄԲ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԱՌԱՋԻՆ ՄՐՑԱՆԱԿ. *Օկիւսք Ժիռոյ
Հռոբերտ Յ. Յարութիւն
ԳՈՎԵԼԻ. Աբրահամ Քաֆաֆեան

ՀՐԱՀԱՆԳԻՔ ԳԵՐՄԱՆԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒԻ

ԴԱՍ Ա

ԱՌԱՋԻՆ ՄՐՑԱՆԱԿ. Ստեփան Պալասանեան
ԵՐԿՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. Յովհաննէս Գալստեան
ԵՐՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. Մկրտիչ Խաչիկեան
ԳՈՎԵԼԻՔ. Գրիգոր Պըլըքլեանց
Կարապետ Պըլըքլեանց
Սողոմոն Դրանխոլեանց

ՀՐԱՀԱՆԳԻՔ ԼԱՏԻՆ ԼԵԶՈՒԻ

ԴԱՍ Ա

ԱՌԱՋԻՆ ՄՐՑԱՆԱԿ. *Ալֆրէտ Միշլոյ
ԵՐԿՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. Մկրտիչ Խաչիկեան
ԳՈՎԵԼԻՔ. Գրիգոր Պըլըքլեանց
Յովհաննէս Գալստեան
*Սքէֆէն Միշլոյ
Կարապետ Պըլըքլեանց

ԴԱՍ Բ

ԱՌԱՋԻՆ ՄՐՑԱՆԱԿ. Յարութիւն Քարավազեան
ՅՈՑԺ ԳՈՎԵԼԻՔ. Արտաշէս Պըլըքլեանց
Յարութիւն Մ. Մուրատեան

ԶԱՓԱԲԱՆԱԿԱՆ ՈՒՍՄՈՒՆՔ

ԴԱՍ Ա

ԵՐԿԱԶԱՓՈՒԹԻՒՆ, ՀԱՆՐԱՀԱՇԻՒ

ԱՌԱՋԻՆ ՄՐՑԱՆԱԿ. *Սքէֆէն Միշլոյ
ԵՐԿՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. Յովհաննէս Գալստեան
ՅՈՑԺ ԳՈՎԵԼԻՔ. Կարապետ Պըլըքլեանց
Գրիգոր Պըլըքլեանց
ԳՈՎԵԼԻՔ. Մկրտիչ Խաչիկեան
*Ալֆրէտ Միշլոյ

ՄԱՍՆԱՒՈՐ ՄՐՑԱՆԱԿ ԶԱՓԱԲԱՆԱԿԱՆ

ԳԾԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ԱՌԱՋԻՆ ՄՐՑԱՆԱԿ. Կարապետ Պըլըքլեանց
ՅՈՑԺ ԳՈՎԵԼԻ. *Սքէֆէն Միշլոյ
ԳՈՎԵԼԻ. *Ալֆրէտ Միշլոյ

ԴԱՍ Բ

ԹՈՒԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԱՌԱՋԻՆ ՄՐՑԱՆԱԿ. Արտաշէս Պըլըքլեանց
Յարութիւն Զրասունեան
ԵՐԿՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. *Օկիւսք Ժիռոյ
ԵՐՐՈՐԴ ՄՐՑԱՆԱԿ. Անտոն Ագնաւորեան
Յարութիւն Մ. Մուրատեան
Յարութիւն Քարավազեան
ԳՈՎԵԼԻՔ. Աբրահամ Քաֆաֆեան
Հռոբերտ Յ. Յարութիւն

ՎԵՐԱԴԱՐՁ ԵՐԻՑ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՑՍ ՅԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՑ.

Հինգ ամսէ մը ի վեր Կոստանդնուպօլսոյ մէջ հոչակեալ եւ արձագանգը մինչեւ հեռաւոր տեղուանք տուած նշանաւոր գործողութիւն մը դարձաւ երից վարդապետացս՝ երբեմն Մխիթարեանց՝ հռովմէական Եկեղեցւոյն առաջնորդաց իրաւասութենէն ելլելն ու Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ գիրկը վերադառնալը : Մենք ի բնէ եւ ի կրթութենէ միշտ փափաքեր ենք օգտակար անձինք ըլլալ մեր Ազգին, բայց մարգարէին գոված յատկութիւնները պահելով հանդերձ, որ կըսէ. « Մի աղաղակեսցէ եւ մի վիճեսցէ, եւ մի ոք լուիցէ արտաքոյ զբարբառ նորա. գեղեցկ ջախջախեալ մի բեկցէ, եւ զլատորոյկն առկայծեալ մի շիջուսցէ... » սակայն կարելի չեղաւ որ մինչեւ ի սպառ կատարուի փափաքնիս. թեպետ եւ այս տարի ապրիլի վերջերն անգամ չեինք գիտեր ստուգիւ թէ մեր հալածիչները մինչեւ հոս պիտի քշեն զմեզ, եւ այս կերպով պիտի ընդունին եղեր վերջապէս մեր յետին շնորհակալութիւնները :

Շիտակն ըսելով, գտնուեցան ազգին մէջ այնպիսի հեռատես եւ անկողմնասէր մարդիկ որ հռովմէական հայ ժողովրդեան մէջ քանի մը տարուընէ ի վեր պատահած շփոթութիւններուն եւ Վիենեկոյ Մխիթարեան միաբանութեան մէջ ծագած տարաձայնութիւններուն նայելով՝ շատ չզարմացան երից վարդապետացս ըրած վերջին որոշմանը վրայ : Բայց շատ մարդիկ ալ եղան, ոչ միայն հռովմէականաց՝ այլ եւ լուսաւորչականաց մէջ, որ գէթ առջի բերան չհասկըցան եւ դեռ չեն հասկըցած այս մեր վերադարձին ինչ ըլլալը. հռովմէականներ կան որ կարգ դուրս զարմանք մը կըցուցընեն թէ արդեօք ինչ պատճառէ առաջ եկաւ այս բանս, լուսաւորչականներ ալ կան որ կըհարցընեն իրարու տարակուսանօք մը թէ արդեօք այս փոփոխութիւնս ընող վարդապետաց բուն դիտաւորութիւնն ինչ է : Եւ որովհետեւ այսպիսի հարցմունքներ ընելը որչափ որ դիւրին է՝ այնչափ ալ դժուար կերեւնայ անոնց որոշ եւ համոզիչ պատասխաններ տալը, հարկ եր որ մենք մեզմէ դիւրացընէինք բարեկամաց այս դժուարութիւնը, որպէս զի Ազգին մտադրութիւնը՝ եթէ կարելի է՝ ասկէց աւելի կարեւոր խորհրդոց եւ գործոց զբաղի, եւ յառաջադիմութեան ընթացքին մէջ ամենեւին չկենայ չդադրի :

Ահա այս դիտմամբ համառօտ տետրակ մը հրատարակեցինք օգոստոս ամսոյս վերջերը՝ այսու վերնագրով. « Պատմութիւն եւ պատճառք վերադարձի երից վարդապետացս Հայոց ընդ հովանեաւ Լուսաւորչական սուրբ Աթոռոյ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ : » Ցուսանք թէ տետրակին ոճն ու բովանդակութիւնը բաւական ըլլայ հասցընելու զմեզ մեր վախճանին, որ է Ազգիս մէջ մեր գործողութեանը վրայ որ եւ իցէ կարծիք եւ կասկած ունեցողներուն սիրտը հանգչեցընել, եւ թէ որ գայթակղած մտքեր գտնուին՝ զանոնք ալ մեր կողմանէ բժշկել : Միայն թէ կըփափաքինք նախ՝ որ տետրակը աչքէ անցընողներն ալ կիրքն ու պաշարմունքը մէկդի թողուն, որպէս զի ուղիղ մտօք գրածնիս ուղիղ կարդան ու հասկընան. երկրորդ՝ ասոր կըփափաքինք որ Լուսաւորչական եղբարք մեր զգուշանան այն հռովմէականաց որոզայթներէն որ պիտի ըսեն իրենց թէ *կաթոլիկութեան հոտ* կայ մեր գրուածքին մէջ. եւ ասոր անժխտելի ապացոյց ըլլայ մերոնց՝ երբ տեսնեն որ նոյն հռովմէականք իրենց առաջնորդներովը հանդերձ պիտի դատապարտեն մեր խօսքերը իբրեւ մէյմէկ հերետիկոսական նախադասութիւններ :

Այսչափս բաւական համարելով առ այժմ տետրակին նպատակը եւ մեր գայն հրատարակելու ատեն ունեցած դիտաւորութիւնիս յայտնելու համար, միտք ունինք սեպտեմբերի ամսատետրին մէջ ալ քիչ մը աւելի ընդարձակ տեղեկութիւն մը դնելու Սմբրոսիոս վարդապետին ի Պօլիս ըրած ճանապարհորդութեան, եւ հոն մեր Ազգին գտած ընդունելութեանը վրայ :

Propriétaire-gérant : A. LACHAT.

Ի ՓԱՐԻԶ, Ի ՏՊԱՐԱՆԻՆ ՎԱԼՏԵՐԻ :

PARIS. — IMRIMERIE WALDER, RUE BONAPARTE, 44.

ԳԻՆ ԸՆԿԵՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ.			PRIX D'ABONNEMENT :		
Ի Փարիզ, տարեկան	ֆրանք	20 »	Paris, par an	Fr.	20 »
Արտաքոյ		24 »	Étranger.		24 »
Գին միոյ տետրակի		1 25	Prix d'un numéro		1 25

ԳՈՐԾԱԿԱԼՔ ԸՆԿԵՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ՓԱՐԻԶ, Պ. Ա. Թռամպլէ, ի փողոց Անսիէն-Քոմէտի, 18.

ՊՕԼԻՍ, Կարապետ աղայ Ութիւճեան.
ՋՄԻՒՌՆԻԱ, Ղուկաս աղայ Պալըգաբեան.
ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻԱ, Ղազարոս աղայ Տէր-Գասպարեան.
ԵԱՇ ՄՈԼՏԱՒՈՑ, Յակոբ աղայ Պըյըգլեան:

ON SOUSCRIT

A PARIS, chez M. Tramblay, rue de l'Ancienne-Comédie, 18.
CONSTANTINOPLE, G. Utudjian.
SMYRNE, L. Balthazar.
ALEXANDRIE, L. D. Gasparian.
JASSY, J. Bouïoukly.

Ի ՓԱՐԻԶ. — Ի ՏՊԱՐԱՆԻՆ Վ. ԱԼՏԵՐԻ. || PARIS. — IMPRIMERIE WALDER. RUE BONAPARTE, 44.